

drabblrikan

Nevopan palla marro buttipa dran Frantzwagner kettanepa

Tattarinventeringen 1943-44 - del 7

I detta nummer går Arvid Bergman vidare i sin systematiska genomgång av 40-talets inventering av landets "tattare". Denna gång går han igenom Värmlands, Älvsborgs och Kalmar län.

Sid. 41

Irländska resande och deras språk

Peter Bakker är professor i lingvistik med många års språkforskning bakom sig. I detta nummer skriver han en recension om en bok han läst om irländska resande och deras språk — Cant. Har de irländska resandes språk likheter eller koppling till Skandinavians resande och deras romani? Läs vad mer om detta.

Sid. 10

Hur såg de resande ut och hur var de klädda?

I detta nummer återser vi en kär gammal vän, Bo Lindwall, som i detta nummer kort går igenom och berättar om vad för slags information olika källor ger. Då närmare bestämt hur folk såg ut och vilka slags kläder de bar, något som han stött på i mängder av källor genom åren.

Sid. 23

Den relevanta frågan; Varför lämnade romanifolken Bysans?

Sedan länge är det vedertaget att romanifolk levde i grekisktalande Bysans i ca 300 år före det att de på 1400-talet invandrade till Europa. Ursprungligen kom de österifrån. Men trots denna vedertagna uppfattning är det få som har undersökt anledningarna till utvandringen. Vilka var egentligen anledningarna till att man drog vidare till Europa? Läs vad Dennis Avorin tror om detta.

Sid. 30

Ett hästbyte med olyckliga följder

Sebastian Casinge ger i detta nummer en ögonblicksbild från en resandes liv på 1840-talets i Mellansverige. Genom hans funna rannsagningsprotokoll ger han en tydlig bild av hur dåtidens resande kunde råka illa ut — utan någon egentlig anledning.

Sid. 18

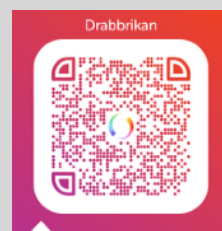
I detta nummer:

Sid 3	- Om Drabbrikan
Sid 4-6	- Nevopan - Nyheter
Sid 7-9	- Resande på Netflix av Dennis Avorin
Sid 10-12	- Irländska resande och deras språk av Peter Bakker
Sid 13-17	- Om begreppet skojare av Arvid Bergman
Sid 18-22	- Ett hästbyte med olyckliga följder av Sebastian Casinge
Sid 23-26	- Hur såg de resande ut och vad hade de på sig? av Bo Lindwall
Sid 27-29	- Jukklon - De resandes bästa - av Hans Gyllenbäck-Berg
Sid 30-40	- Varför lämnade romanifolken Bysans? - av Dennis Avorin
Sid 41-44	- Tattarinventeringen 1943-44 - del 7 - av Arvid Bergman
Sid 45-50	- Vad är romanispråket? En artikel om hemliga språk från år 1910 - av Jon Pettersson
Sid 51	- Om Frantzwagner Sällskapet

Drabbrikan, Frantzwagner Sällskapet, Åsögatan 140, 116 24 Stockholm.

Omslagsfoto Amanda Lindgren
 Ansvarig utgivare Arvid Bergman
 Redaktörer Jon Pettersson & Arvid Bergman

ISSN 2003-6256 Swish 123 071 64 64

Om Drabbrikan

Vårt första nummer av Drabbrikan publicerades i december år 2016 och utvecklades då från ett nyhetsmejl som gått ut sedan 2013. Under de senaste tre åren har antalet artiklar, skribenter och läsare konstant ökat. I våra senaste mätningar har vi noterat antalet läsare till omkring tretusen per nummer.

Vår grundidé är att Drabbrikan ska vara kostnadsfri och fullt tillgänglig via webben. Det ska inte ställas varesig fysiska, ekonomiska eller andra krav på den som önskar att ta del av dess innehåll. Drabbrikan ska vara fullt tillgänglig för alla som önskar att ta del av det vi skriver. Man ska själv kunna avgöra när och var man tar del av Drabbrikan. Det digitala formatet .pdf kräver inte några kostnadskrävande program. Drabbrikans format är A4 och tillsammans med våra tillämpade teckenstorlekar den läsbar direkt på de flesta smartphones, läsplattor och datorer. A4-formatet är standard för utskrifter vilket innebär att den som önskar och har utskriftsmöjligheter också kan skriva ut enskilda artiklar eller Drabbrikan som helhet. Vi strävar efter att texterna ska vara skrivna på en svenska som medför bred mottaglighet och innehållet ska vara populärvetenskaplig samt kunskapshöjande. Innehållet ska vara kopplat till källor och dokumentation som också ska anges i respektive artikel. Vi tar sikte på att presentera en nyanserad bild över vår minoritets historia i Sverige och tillrättalägga felaktigheter som återges i berättandet av vår minoritets historia. Detta för att därigenom avdramatisera vanföreställningar om oss samt att skapa förutsättningar för individer inom vår minoritet att få kunskap om sin historia. Då för att man liksom individer ur många andra folkgrupper ska kunna känna stolthet över sin bakgrund och vem man är.

Redaktionen för Drabbrikan

Arvid Bergman & Jon Pettersson

Nevopan Nyheter

Handlingsprogram för minoritetsspråken

Ifjor gav regeringen Institutet för språk och folkminnen fick i uppdrag att ta fram ett förslag till handlingsprogram för de nationella minoritetsspråken. I september var det klart. Strax innan Jul gick det ut på remiss och vi fick av förslaget till ett handlingsprogram. Sista dag att inkomma med ett yttrande var den 19 mars, vilket också var den dag Frantzwagner Sällskapet, som var remissinstans, lämnade in sitt yttrande.

Många av de föreslagna åtgärderna kan tyckas vara lämpliga och lovvärda – om man språkbärare av minoritetsspråket finska. Finskan är ju som vi alla vet ett majoritetsspråk i vårt angränsande grannland i öst, Finland. Finskan används ju därför inom alla sektorer i samhället. Inom utbildningsväsendet, vård och omsorg, försvaret, politiken etc. Som sagt, i alla delar av samhället. Därför är också finskan ett välrustat språk. Det är inte svensk romani, som är det minoritetsspråk vi är språkbärare av.

ISOF:s förslag är i mångt och mycket, enligt vår uppfattning, anpassat efter minoritetsspråk som befinner sig i finskans situation. Man ger förslag på utbildningar vid högre lärosäten, tolkning och möjlighet att använda sitt språk i myndighets-kontakter. Ja rentav vid domstolar. För oss som språkbärare av ett utdöende minoritetsspråk känns det som en ren fantasi att tala svensk romani i den omfattning och i de sammanhang ISOF tar sikte på i sina förslag. Inte minst är det,

enligt vår mening, oerhört märkligt att man utgår från minoritetsspråket istället för dess talare. Det är nämligen individen som har rätt till sitt språk, inte språket som har rätt att ha talare som använder det.

Ur vårt perspektiv är ISOF:s förslag en stor besvikelse. Om man verkligen hade tagit till fasta på vad våra minoritetsspråkliga rättigheter innebär och utgå från svensk romani situation – och faktiskt se varför våra språkbärare befinner sig i den språkliga situation de gör – ja, då vore det att förvänta att ISOF, i dialog med oss som språkbärare, tog sikte på att genuint verka för att bevara och främja vårt språk utifrån våra, språkbärarnas, behov och önskemål. Istället har man valt någon slags likabehandlingsmodell. I den passar språkbärarna av svensk romani knappast in. Men å andra sidan så likabehandlar ISOF inte heller språkbärare av romani när de döper om romani chib till "romska". I själva regeringsuppdraget, **Ku2019/01339/CSM**, står det romani chib. ISOF:s argument är att romani chib inte passar in i svenskt språkbruk, vilket de däremot anser att jiddish och meänkieli gör.

För den som vill ta del av vårt yttrande i sin helhet så är det tillgängligt för nedladdning eller läsning på vår hemsida www.frantzwagner.org

/ Frantzwagner Sällskapets styrelse

Möte på regeringskansliet

I månadsskiftet februari – mars entledigades tre personer från Regeringskansliets romska referensgrupp. Dessa tre och den framlidne Richard Magito Brun ersattes samtidigt av fyra nya personer som förordnades att ingå i referensgruppen. En av dessa är jag.

Redan den 4 mars var det dags för möte. Mötet var en avstämning av arbetet med regeringens strategi för romsk inkludering. På mötet diskuterades bland annat olika statliga myndigheters arbete i förhållande till den nationella minoriteten romer under den senaste tiden, hur regeringskansliet skall få till högre budget för strategin för romsk inkludering, språkcentrum för romani och en kommande strategi för psykisk hälsa. När diskussionen svängde in på frågor om Sveriges museum om Förintelsen betonade bland andra jag

att Sveriges roll före, under och efter Andra världskriget och Förintelsen måste belysas. Detta gäller i synnerhet beträffande rasbiologin och förföljelserna mot den romska minoriteten, som på den tiden nästan uteslutande bestod av resande. Även ett visst föreslaget handlingsprogram för bevarande av den nationella minoritetsspråken diskuterades. Detta förslag har Frantzwagner Sällskapet lämnat remissvar på till Regeringskansliet. Under mötet betonades även vikten av att satsa mer på två områden inom regeringens strategi för romsk inkludering, nämligen språk och kultur samt civilsamhällets organisering.

Mötet var digitalt på grund av rådande pandemi. Framöver hoppas Regeringskansliet och dess referensgrupp kunna träffas fysiskt.

Robert Brisenstam

Om 2021-års verksamhet

Det kan knappast ha förbigått någon av oss att vår nutid ställer till det på olika sätt. Det drabbar oss alla. Vår verksamhet och våra projekt som vanligtvis involverar så många har påverkats på samma sätt som landets restauranger och hotell. Verksamheten pågår, men få kan eller vill besöka dem.

Under de senaste månaderna har vi hållit en rad interna möten. Givetvis på distans. De ständiga frågeställningarna har varit; Vad vi den närmsta tiden när läget är som det är och vad ska vi göra om läget inte förändras? Frågorna är svåra att svara på. Men efter många och långa diskussioner har vi tagit flera strategiska, som vi hör vår politiker och tjänstemän brukar säga på TV. För vår del handlar det om hur vi ens ska kunna bedriva verksamhet och projekt när vi inte kan träffas fysiskt. För det är ett bekymmer att inte kunna träffa folk fysiskt.

För året har vi fått en del stöd för att kunna bedriva vår verksamhet och därför har vi också möjlighet att kunna få till stånd en bättre tillgänglighet för alla de som deltar i våra projekt och vår ordinarie verksamhet. Fast då på distans istället för fysiskt. Ett steg har varit att vi nu har möjlighet att anordna mötesforum för upp till hela 100 deltagare åt gången. Detta är något som vi ska försöka nyttja så mycket vi bara kan och i nuläget håller vi på att planera för att hålla våra föreläsningar, workshops och andra liknande evenemang på distans. Tanken är att de ska hållas löpande under året och skapa bättre tillgänglighet för de som deltar eller har intresse i att delta i vår verksamhet och våra projekt.

Än har vi inte kommit i hamn och bestämt innehåll och datum, men vi jobbar på det och är på god väg. Så ha förtrostan, förhoppningsvis ses vi snart via din dator- eller mobilskärm!

/ Frantzwagner Sällskapets styrelse

Nytt projekt om romer i Dalarnas historia!

I arbetet med *De resandes kulturarv* knöt Frantzwagner Sällskapet goda kontakter med Region Dalarna. Nu har regionen glädjande nog påbörjat ett projekt som vill sammanfatta kunskapsläget om romer i landskapet, från äldsta tider till omkring 1950. Projektet är en del av regionens arbete med de nationella minoriteterna och kommer att röra såväl resandesom kalderash-gruppen.

Initiativtagare till projektet är Erik Arrhén och Ann-Jeanette Ståhl på Region Dalarna. De har bägge visat stort intresse för frågan, liksom en ovanlig fallenhet att kunna orientera sig i en komplex och mångfacetterad historia. Projektledare är Sebastian Casinge, vilken hade samma roll i projektet *De resandes kulturarv*, och en representant för Frantzwagner Sällskapet ingår i projektets styrgrupp. Ett systerprojekt om judisk historia i Dalarna genomförs under hösten.

Projektet kommer att pågå till och med augusti och resultera i en slutrapport. Förhoppningar finns om att denna förstudie kan leda vidare till ett mera omfattande projekt under nästa år. En uttalad inspirationskälla i arbetet är projektet Ohtsedidh som synliggjort den samiska historien i Mellansverige utanför renbeteslanden. (www.ohtsedidh.se).

Du som har kunskap om resandes historia i Dalarna är varmt välkommen att bidra med tips.

Kanske har någon av våra läsare fotografier från resandebosättningarna i exempelvis Stora Tuna och Grytnäs eller exempel på resandehantverk från landskapet? Skriv i så fall till: historia@frantzwagner.org. Som vanligt utlovas full anonymitet för den som så önskar.

Sebastian Casinge

Ovan: noter till en polska efter "Qvicken", skomakare av "tattarsläkt" i By socken.

Till vänster: Fotografi av spelmannen, valackaren och kopparslagaren Karl Herman Erlandsson, född i By socken 1857.

Resande på Netflix

Västeuropeisk romanikultur eller resandekultur har dragit till sig alltmer intresse på senare år och numera är det inte ovanligt att se hyfsat väl genomtänkta och korrekt återgivna representationer av kulturen i tv-serier och filmer. Röster höjs ofta när minoritetsbefolkningar lyfts fram i film på ett missvisande sätt, och fokus hamnar på alla de aspekter som gått galet. Jag vill här lyfta fram två exempel där jag tycker att filmproducenter snarare gjort ett mycket bra jobb och som förtjänar att hyllas.

Det första exemplet jag vill lyfta fram är den holländska serien *De Bende van Jan de Lichte* som går under den engelska titeln *Thieves of the Wood*. Serien skildrar en sann historia som äger rum under Österrikiska tronföljdskriget (1740-1748) i dåvarande Österrikiska Nederländerna, nutida Belgien, i staden Aalst. Huvudkaraktären är en yngre man vid namn Jan de Lichte, som deserterat från sin förläggningsort i Silesien (dagens Polen) och återkommit till sin hemort för att bli något av Flanderns version av Robin Hood.

Väl hemma i Aalst, märker han att i stort sett alla från stadens underklass har blivit vräkta ur staden, och bildat kåkstäder ute i de omkringliggande skogarna. De får enbart beträda staden under dagtid. Fattigdomen och misären efter många år av krig är omfattande och stadens borgmästare något av en tyrann. Jan de Lichte, som efter år av krig är en härdad veteran, etablerar sig snabbt som de svagas försvarare och tar ledarskapet i de spridda gäng som etablerat sig.

Här vill jag lägga in en liten spoiler alert för den som ännu inte har sett serien. Jan de Lichte's eget ursprung förblir dunkelt genom hela serien. Men det lämnas inte så få ledtrådar och subtila anspelningar på att Jan de Lichte själv skulle kunna vara från holländskt resandefolk. Hans utseende i förhållande till de andra gängmedlemmarna är en av de talande ledtrådarna. En annan ledtråd är att en av de andra framstående karaktärerna i filmen, Marieke, synes förhålla sig till Jan de Lichte närmast som vore han hennes storebror.

Bild från Netflix

Mariekens tillhörande i resandefolk står skrivet rakt upp och ner genom serien. Jan de Lichte besöker även det tältläger där Mariekes familj bor med en känsla av hemmahörande, som de andra gängmedlemmarna inte uppvisar.

Resandefamiljen i tältlägret figurerar flitigt i serien. Till skillnad från de fattiga människorna i kåkstäderna, så framställs de som både renligare och mer välordnade överlag. Resandelägret blir en tillflyktsort dit stadens vräkt befolkning söker såväl stöd som råd, och framstår rakt igenom som ett visdomens näste när det gäller botande av allehanda sjukdomar och besvär.

Karaktäristiskt så ger sig inte heller de resande in i den antagonistiska klasskamp som pågår mellan adeln och de borgerliga perukerna inne i Aalst, och den utstötta allmogen i kåkstäderna. Deras plats i serien är helt opolitiserad och neutral. Detta är också varför jag anser att serien bjuder på en rättvisande och allmänt korrekt representation av 1700-talets resandefolk. För att inte fördärva upplevelsen för någon som vill se serien, som går att finna via Netflix, så lämnar jag ämnet därhän. Men jag törs säga att den unga resandeflickan Marieke, har en allt annat än undanskymd roll, och serien får också ett avslut, på klassiskt resandevis.

En annan serie som knappast kan ha undgått någon, som jag imponerats stort av, är den brittiska serien *Peaky Blinders*. Även den löst byggd på en sann historia. I seriens första säsong följer man inledningsvis bröderna Tommy, Arthur och John från familjen Shelby, som brottas med sin återanpassning till samhället i Birmingham under det tidiga 1920-talet efter deras återkomst från Första världskriget i Frankrike.

Bild från Netflix

Brödernas ursprung framgår tydligt redan i de första avsnitten, där de under ett möte med några Romanichals från Lee-klanen får tillmätet *didikoy* kastat på sig, varav vilt slagsmål utbryter. Uttrycket i sig är syftat som ett hån mot bröderna Shelby, som lämnat det traditionella resandelivet och dessutom är av blandad härkomst från såväl resande som bönder. Nyanserna i hur väl manusförfattaren bakom serien lyckats fånga denna schism mellan resande som lever traditionellt kringresande med häst och vagn, och resande som har blivit bofasta, som nog är en schism som förekommer hos alla länders resandefolk, är talande för hur väl manusförfattaren måste känna till resandekulturen.

En stor besvikelse med den första säsongen av serien är dock att de i brist på rätt resurser vid ett tillfälle verkar ha använt en taskig översättning av rumänska, för en av de dialoger som i serien gestaltas som romani. Detta trots att det i seriens första avsnitt förekommer en replik på något som verkar vara

Walesisk romani. Men detta åtgärdas i andra säsongen av serien. Jag hade där förväntat mig ännu en besvikelse, nämligen att dessa Romanichals skulle harkla fram ett skolboksexempel på Östeuropeisk kalderash-romani i stället för rumänska. Till stor fröjd och förvåning dyker dialoger på anglo-romani upp, den brittiska sammanflätade romanin, i några avsnitt av säsongen. Till form och uttal skiljer den sig inte allt för mycket från vår svenska varietet av romani och de flesta brittiska resande verkade tala så på tiden Peaky Blinders utspelar sig.

Serien är också målande i brödernas sparsamma användande av romani. Språket talas enbart när de vill säga något till varandra som utomstående ej ska snappa upp, eller när de pratar med några av de kringresande resandesläkterna. I hemmet talar de engelska, vilket av allt att döma förmodligen är en rimlig gestaltning av familjen Shelby. De håller sitt resandeursprung, så gott som det går, under ytan. Men deras namn är okänt, och alla i dess omgivning känner till familjens ursprung. Samtidigt upprätthåller de livligt kontakterna och allianserna med de fortsatt kringvandrande stammarna, som alla går under kända brittiska resandenamn såsom Boswell, Lee, Fury och Gold.

En aspekt av serien som särskilt imponerar, är hur de lyckats fånga den matriarkala ordning som ofta härskat inom resandekulturen i Nordvästeuropa. Polly Gray, som är brödernas moster och den äldsta kvinnan i familjen, drar bakom kulisserna i trådarna, och är ständigt den som har sista ordet i alla beslut. Även om Tommy Shelby är familjens ledargestalt, så kan han inte styra familjen, och i förlängningen deras affärsgång Peaky Blinders, utan Pollys välsignelse. Vilket ändå får sägas överensstämma rätt bra med hur det även kan stå till i en resandesläkt.

Serien tar även fasta på många smärtsamma ämnen som känns igen från vår egen historia i Sverige. Men för att återigen undvika att göra en spoiler lämnar jag detta därhän. Det mått av resandemystik och magi som även framställs i serien är också väl påläst och ett mycket välkommet inslag.

Bland alla de filmer jag själv sett där huvudkaraktärerna är av romanifolk, så anser jag att Peaky Blinders är den allra främsta. Trots det har serien inte alls fått det mottagande den förtjänar i offentligheten när det kommer till representationen av en minoritet. Det tycks, återigen, som att det romska inslaget i familjen Shelby inte är exotiskt nog för att göra ett avtryck. Serien är inte heller exotisk nog för att väcka ilska hos diverse identitetsdebattörer, vilket ändå får betraktas som positivt. Att familjen Shelby är resande har helt enkelt gått rakt över huvudet på kulturskribenter såväl som merparten av tittarna.

En rimlig orsak till detta är förmodligen för att familjen Shelby är både offer och förövare, som ofta är fallet när det handlar om människor. Sällan är det helt svart och vitt. Shelby är förövare gentemot en mängd näringsidkare i sin omgivning, och styr sin egen stadsdel som renodlade gangsters. Men i förhållande till den brittiska staten är de samtidigt ett ständigt utsatt byte. När en film som gestaltar romanifolk hamnar i ropet, så är det alltid för att den på ett, för kulturskribenters tillfredställande sätt, binder romanifolket vid en allt för uttjatad och tröttsam offerroll. Peaky Blinders undviker denna form av offerskap, vilket är anledningen att den också förtjänar en hyllning som en riklig men balanserad framställning av en resandefamilj i 1920-talets Västeuropa. Och jag är säker på att den kommer lämna ett starkt intryck av igenkännande för varje resande som väljer att se serien.

Dennis Avorin

Irländska resande och deras språk

Recension av Maria Rieders bok *Irish Traveller Language. An Ethnographic and Folk-Linguistic Exploration*.

Nu ska jag börja med ett erkännande: Jag har aldrig varit på Irland och jag känner inte heller några irländska resande personligen. Jag vet att några av dem kommer till min hemstad i Danmark varje år och oftast är de då på väg norrut med deras campingvagnar. Jag såg en gång, på väg till arbetet, en grupp på Tangkrogen i Århus. Men när jag kom tillbaka så var de borta och jag förstod då att de blev bortkörda av polisen.

Jag har dock haft en fascination för deras språk. Deras språk är på flera sätt mycket speciellt. Språket har varit hemligt och skyddat i många år. Ingen vet med säkerhet varifrån språket kommer. Det i motsättning till Romani. Det är glasklart att en stor del av ordförrådet i Romani kommer från nordvästindiska språk, och för en del varieteter även grammatiken. Någon gång på medeltiden har romani kommit från Indien, men för "Cant" eller "Gammon", som de irländska resande talar, är det något helt annat. Det är inte ett indiskt språk, och heller inte ett keltisk språk, som irländska.

Det är lite mer klart varifrån befolkningsgruppen kommer än var språket kommer från. Irländska resande skiljer sig inte så mycket från den irländska befolkningen i stort, men de har levt åtskilda från den irländska majoritetsbefolkning i nästan 200 år, eller längre. De brukar gifta sig med andra irländska resande. De värdesätter och värnar om sina starka familjeband.

Nu har jag precis läst en bok om irländska resande, och för några år sedan också några andra böcker, för att kunna förstå varifrån språket *kommer*. Det är för övrigt också en del av dem som har emigrerat från Irland till Storbritannien och USA. Och som sagt, några familjer besöker Skandinavien.

Boken är intressant. Jag tycker mig se att det finns många paralleller mellan skandinaviska resande och irländska resande, även om de inte riktigt har en gemensam historia. Men nu ska jag först säga något om boken.

Maria Rieder är ursprungligen från Tyskland och har skrivit boken. Hon arbetade i ett utbildningscenter för *Irish Travelers* i några år. Hon har talat med många personer och hon har också gjort mer eller mindre formella grupp-intervjuer. Då både med män och kvinnor (men inte blandat), för att samla information till hennes avhandling. Baserat på hennes erfarenheter, har hon skrivit boken. Den är delvis etnografisk, d.v.s. utifrån beskrivningar som baseras på hennes observationer, och delvis folklingvistisk. Folklingvistik är en gren av språkvetenskapen där man utgår från vad människor själv vet eller tror om språk, och inte vad forskare säger om detsamma. Det kan nämligen vara ganska olika.

Forskarens intervjuer handlade bland annat om deras språk. I boken heter det alltid "Cant", som också är ett ord för slang, medan det heter Shelta (en benämning som resande själv i övrigt inte känner till, eller använder) eller Gammon eller bara "the words", orden. De flesta intervjuade har inte fått någon nämnvärd skolutbildning efter grundskolan, så de är inte påverkade av vad som finns skrivet av andra om deras språk, eller vad man kan finna på nätet. Även om ganska mycket har skrivits och då offentliggjort om deras språk, är det bara några få ord som man finner citerade i hela boken. För att visa hur mycket romani och cant skiljer sig, ger jag några exempel på några av orden i boken här:

Svenska	Cant	Svensk romani	Waelisk romani	Sanskrit
<i>mjolk</i>	alemog	tudd	thud	dugdhá
<i>kvinna</i>	beoir	romni, rani	romni	ḍōmba 'människa'
<i>häst</i>	corrie	grai	graj	< armeniskt lånord
<i>kött</i>	fe	mass	mas	māṁsá
<i>person</i>	feen	manusch	manuš 'människa'	mā'nuṣa
<i>att fråga</i>	geg	putcha	phučel	pr̥cchāti
<i>socker</i>	grugra	gullepa	gudlo	guḍá
<i>flicka</i>	lakeen	rakkli, tchei	rakli	laḍikka
<i>mark</i>	sarc	pu, pujj	phuv	bhū'mi
<i>att ge</i>	tari	de(la)	del(a)	dattá
<i>god</i>	toom	latcho, fäddi, horrtá	kuč/ kuško	??

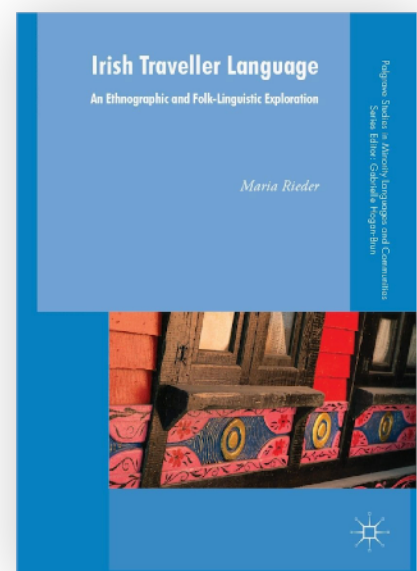
Det är inte mycket de två språken liknar varandra, och när de gör det så är det oftast en tillfällighet. Romanordet för "socker" kommer från ett indiskt ord för "söt", och det betyder egentligen "söthet" ("sötma"), men cants *grugra* kommer, som det enda ordet i listan, från engelskans *sugar*. För att dölja att det är ett lånord, använder man *gr-* istället för den första bokstaven i det irländska eller engelska ordet.

Nu är det så att cant ursprungligen ett hemligt språk, som hade en funktion när irländska resande gick runt på landsvägen och handlade med icke-resande. På så sätt kunde de irländska resande identifiera varandra, och så kunde de kommunicera. I det gamla Irland använde man dessa speciella ord i en irländsk grammatisk ram, medan det sedermera övergick till att användas i en engelsk grammatisk ram, som det numera gör. Precis som det har skett i Sverige för något århundrade sedan, då man började att använda romani ord i en svensk grammatisk ram. Det skedde faktiskt inte bara i Skandinavien, också i Spanien med *caló* och i Storbritannien med *Angloromani*, och på olika ställen i Europa, användes romani ord och lokala grammatiska system. I intervjuerna säger de att det är bra att kunna använda språket för att kunna varna varandra för hot och faror utifrån. Men dörr-till-dörr-handeln är slut, och man tycker att språket inte längre har någon grund för existens. Unga är inte så intresserade i att kunna och använda språket.

För mig är det otroligt hur mycket de irländska resandes erfarenheter, som de berättar om i boken, liknar de som de resande i Skandinavien har upplevt. Läs boken och se vad du tycker själv! De flesta irländska resande bor nu i hus, medan ett fåtal av dem fortfarande reser runt, och då endast en del om året. Irländska resande ser nostalgiskt tillbaka på gamla dagar när de handlade med de fast bosatta, och då de hade goda relationer med bönderna. Nu känner de sig ofta diskriminerade. Några döljer att de är irländska resande. Det blir svårare och svårare att resa runt, och bedriva handel med jordbrukare är nästan omöjligt. Bara för några år sedan blev de irländska resande erkända som etnisk grupp på Irland. De har starka familjeband, och de vill gärna leva tätt tillsammans. De har sitt eget språk, men de unga är inte så intresserade att tala det, och de gamle kan se att språket har mist mycket av sin funktion. Det är fler och fler blandäktenskap mellan irländska resande och den bofasta befolkningen. Deras kultur är viktig för dem, men de kan också se att mycket av den har försvunnit, och försvinner ytterligare efter hand. Det är flera paralleller mellan skandinavisk och irländsk historia, och att de liknar varandra så mycket har väl att göra med utvecklingar i de europeiska samhällena under det senaste århundradet: bättre vägar, fler butiker och mindre behov av ambulerande handel och säsongarbete. Och i samma tid har vi en tilltagande diskriminering från befolkningen och hårdare lagar mot kringresande grupper och gatuhandel.

Jag tyckte att det var en intressant bok att läsa. Författaren skriver bra och tydligt, och informationen om de irländska resande är intressant. Jag är själv akademiker, och den akademiska delen är också i sin ordning. För er som kan läsa engelska, kan boken rekommenderas.

Boken avslöjar inga hemligheter, och hon offentliggör inte de intervjuades namn, och de har i sin tur gett sin tillåtelse till att intervjuerna återges. Det finns dock en stor nackdel, och det är prislappen. Boken tycker jag är otroligt och skandalöst dyr, 74,89 € (ca 750 kr). Men man kan förhoppningsvis finna den billigare. Jag köpte den för 10 brittiska pund, på rea (ca 115 kr) som förlaget brukar ha varje år i december. För er som inte skriver böcker så kan jag understryka att man inte blir rik på att skriva akademiska böcker. Författaren får som regel inte ta del av vinsten, och man får först någon procent av försäljningen när man har sålt ganska många exemplar. I gengäld har många akademiker ett jobb på universitetet, där de får lön för att skriva böcker och artiklar. Veldigst sällan får de pengar från annat håll för att skriva artiklar eller böcker.

Peter Bakker

Lingoblog.dk och Aarhus Universitet

Rieder, Maria. 2018. *Irish Traveller Language. An Ethnographic and Folk-Linguistic Exploration*. Palgrave MacMillan. ISBN 978-3-319-76714-7. <https://www.palgrave.com/gp/book/9783319767130>

Om begreppet ”skojare”

Jag har redan skrivit om begreppen ”zigenare” och ”tattare” och om vilka som tillskrevs de epiteten. Den absoluta majoriteten av de som fick bära båda epiteterna var resande, men självklart så användes ”zigenare” om den svenska kalderasha/ valakiska gruppen under och efter 1870-talet i Sverige. Hur är det då med begreppet ”skojare”? Idag används det om någon som skämtar eller är oseriös men ursprunget är ett annat. Ordet Skojare kommer från det holländska ordet ”schooier” som betyder vandringsman.

Tydligt är att begreppet applicerats på resande av majoritetsbefolkningen under 1800-talet. Läser man i Nordiska museets material om ”tattare” är det tydligt att de bofasta använde begreppet ”skojare” betydligt mer än ”tattare” om resande. I Färla, Gävleborg hävdade en uppgiftslämnare att resande ”kallades av folket skojare och tavringer..”.¹ Detta var ett ganska vanligt svar bland många av uppgiftslämnarna. Hur är det då i äldre tider om man skulle göra en kronologisk resa med begreppet kopplat till resande?

Äldre benämningar som ”ziguenare” och ”tartare” har ofta förekommit på 1600- och 1700-talet men när kom begreppet ”skojare” in i bilden? Forskaren och kollegan Sebastian Casinge har berättat att han tidigast stött på begreppet skojare som benämning på en resande 1746, det gällde då en man vid namn Jöns Fredriksson Friberg, sväger till en för forskare inte obekant Abraham Rolin. Jöns sades ingå i ett ”skojaresällskap”. Tidigare år 1734 angavs Jöns vara av ”tartaressläkt”.² Senare under andra halvan av 1700-talet är det inte helt ovanligt att stöta på begreppet ”skojare” om resande. År 1781 kallas ett sällskap med bland andra Detlof Pettersson Rosenberg och en hästbotare Peter Lind för ”skojarfolk”.³

En tidningsartikel från 1774 visar att ordet skojare är synonymt med de andra kända begreppen:

*”...Tattarer, Zigener och deras wederlikar äro...”*⁴

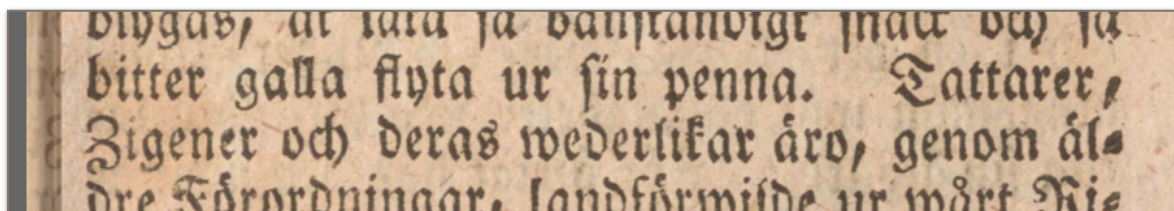

Foto: Kungliga Biblioteket

¹ Nordiska museets frågelista 78. E.U.23869. Sidan 335 i pärmen.

² Uppgifter i mail från Sebastian Casinge med källhänvisningar naturligtvis.

³ Hedesunda församling, C:3, den 14 december 1781. Källa från Sebastian Casinge.

⁴ "Min Herre!", Götheborgska Nyheter, 1774-02-19, s. 57-62. Antiziganismen bakom synen på de resande - Sveriges inhemska romska population. Pettersson, Jon. 2020. Examinationsuppsats för kursen Antiziganism som historiskt och nutida fenomen, Södertörns högskola.

En förfader till mig vid namn Nils Ståhlberg, kallades indirekt "skojare" när han var ställd inför Kullings häradsrätt 1797. Ståhlberg hade begått ett dråp och så här stod det i domboken:

*"Då länsman Hörner tillkännagiver att då han låtit gripa St, fanns å honom ovannämnde förpassning, varuti St blivit tillåtet att resa åt Småland och Cedersbergs glasbruk stora landsvägen dock utan att sälla sig i sällskap med flere skojare."*⁵

1800-talets skojare

I början på 1800-talet används uttrycket också frekvent om resande. Bland annat i Henrik Lilljebjörns "Minnen från förra hälften av 1800-talet". Här skriver han om Värmlands fältjägare under det tidiga 1900-talet och om att där fanns "skojare av äkta Zigenarras".⁶

Ett konkret exempel på att ordet "skojare" kopplades ihop med resande på ett rasifierande sätt visar min morfars morfars morfar när han svarar inför Tuhundra häradsrätt 1822 om varför han påstås blivit påhoppad av tre främlingar:

*"..hwars mörka anleta förekommit dem främmande", vad han vore för en skojare.*⁷

Denne släkting, Gustav Svärd- Abrahamsson, var inte resande utan hälften afrikan men det visar ändå hur folk i äldre tider sammankopplade "skojare" med en till utseendet avvikande kringresande grupp. Abrahamsson var dessutom tillsammans med en resande vid namn Agneta Maria Ståhlberg.

För att granska ordet "skojare" under den senare delen av 1800-talet har jag granskat tidningar och polisunderrättelser.

Från 1850-1900 har jag fört statistik på vilka som kallades för "skojare" i pressen, med hjälp av Kungliga bibliotekets databas för gamla tidningar. Det har inte varit lätt att avgränsa sig eftersom begreppet används om i stort sett tre kategorier. En "skojare" var en som lurade folk på pengar, men det kunde också finnas "politiska skojare", där kända personer kallades för "skojare" i större sammanhang. Begreppet tycks även flitigt ha använts som ett skällsord under 1800-talets senare hälft.⁸ Slutligen fanns en tredje kategori som jag har valt att analysera, nämligen den kringresande gruppen "skojare" som rört sig på den svenska landsbygden, ofta kallade "zigenare" eller "tattare" bredvid begreppet "skojare". Det är med andra ord resande.

⁵ Bergstrand, Carl-Martin. *Från Alingsås och Kullings härad på 1700-talet*. Sidan 154-155.

⁶ Allan Etzler *Zigenarna och deras avkomlingar i Sverige (1944)* s.153.

⁷ Bergman, Arvid och Margareta Edqvist. *En resandefamilj med afrikanskt påbrå*. Släkt och hävd. Nr 3-4 2020.

År 1850 kommer en artikel som handlar om författaren och teologen Eilert Sundts bok *Beretning Om Fante- eller Landstrygerfolket i Norge*. Här skiljer Sundt på "tater" och "skojare". Den förra skulle varit mörkare och mer "sydländsk" och pratat romani, medan den senare skulle varit mera ljuslätt och pratat rodi, ett blandspråk. Det fanns enligt mig inte mycket som tyder på att gränsen skulle varit så tydlig mellan två grupper år 1850, när Eilert Sundt skrev sitt verk. Möjligtvis anspelar han på de gamla skarprättarna och deras skillnader mot "tartare" och "ziguenare" men det här är fortfarande ett delvist outforskat område även om vissa släktforskare hittat väldigt mycket intressant som belyser en viss skillnad. Dock är det så att dessa "två" grupper idag är helt sammansmälta i resandegruppen. Inte heller går det att belägga att begreppet "skojare" skulle ha applicerats på ljusare resande av skarprättarsläkter. Inte sällan benämndes så kallade "mörka" resande som "skojare".

En egen teori som jag har är att Sundt lyssnat på vad vissa släkter har yttrat om andra släkter i en form av skvaller med ordet "skojare" riktat som ett nedsättande begrepp. Detta var också långt före ordet "tattare" blivit extremt nedsättande i Sverige. I Norge har "tater" blivit mer accepterat även som självbenämning bland vissa norska resande.

Statistiken om mina försök att identifiera individer som kallas "skojare" vilka figurerar i tidningarna är lite svår att föra men jag har oavsett hittat 43 resande, 9 som levt med resande och 23 oidentifierade. Av dessa 23 är säkert flera resande men vissa har säkert också fått stämpeln "skojare" som öknamn på grund av att de betraktades som oärliga. Utöver detta är det ett fåtal personer av judisk bakgrund som fått "stämpeln" men antagligen på grund av deras handel på landsbygden, något som av vissa betraktades som negativt.

Betydligt mer ordning var det i polisens underrättelser. De var inte intresserade av felaktiga signalement och därför var de mycket noggranna. Här kan man tydligt se att begreppet "skojare" riktas mot just resande. Även här görs koppling mellan att vara "skojare" och att vara mörk till utseendet. Till exempel nämns en Albrektsson "...som synes vara af skojareslägte..."⁹ Denne person var resande och mörk till utseendet. Det styrker att begreppet "skojare" kunde vara starkt kopplat till "ras".

Totalt är det 14 resande som kallas "skojare" i materialet, 6 st kallas det för att de levt med resande och 2 stycken är oidentifierade. De båda två oidentifierade kan dessutom ha fått stämpeln "skojare" i samband med öknamn. I det ena fallet används citationstecken. Med andra ord är polisens underrättelser om "skojare" riktat mot resandegruppen till den absolut största delen.

Begreppet "skojare" försvinner efter år 1900 från polisens underrättelser. Däremot förekommer begrepp som häst- och klockskojare men där förefaller det vara kopplat till yrkeskategori och inte etnicitet, därför har jag inte fört statistik om det. Däremot är det tydligt att de flesta som kallades "hästskojare" var resande, enligt mina systematiska genomgångar av polisunderrättelserna.

⁸ Pettersson, Jon 2020. s. 8.

⁹ Polisunderrättelser Lördagen den 5 September 1885.

1900-talets skojare

Denna period skiljer sig från de förra eftersom ordet ersätts av begreppet "tattare", som också ersätter "zigenare" när det gällde att etikettera resande. Däremot verkar begreppet "skojare" leva kvar i folkmun och i ortstraditionerna. Ordet dyker i några få fall upp i till exempel steriliseringsansökningar.

Intet säkert känt. Skall vara av tattare-släkt (även utseendet tyder därpå) och har själv uppgivit, att slakten kallas "skojare".

betecknas av ba som "skojare". kittelflickare.

Dessa två exempel är från ärenden där resande och ordet "skojare" skrivs i ansökningshandlingarna. I det ena fallet som självbenämning. Från medicinalstyrelsens steriliseringsansökningar 1945-46. Foto: Arvid Bergman

En som skrivit om "skojare" under 1900-talet är forskaren Kerstin Ankert. Hon har dock skrivit från ett perspektiv och under en tid då man, enligt min uppfattning, tydligt ville tona ner de resandes existens genom att inte tillskriva gruppen någon historisk förankring i Sverige som en etnisk grupp. Adam Heymowski framhölls som den som "bevisat" att resande inte var en etnisk grupp och att vem som helst kunde etiketteras som "tattare". Enligt min uppfattning är det beklagligt att få akademiska forskare inte verkar ha förstått att Heymowskis slutsats var synnerligen tunn. Mitt i denna akademiska värld hamnade Kerstin Ankerts forskning. Hennes artikel om "skojare" kom att publiceras i skriften *I samhällets utkanter- Om "tattare" i Sverige*, publicerad 1987. Hennes område och undersökning gällde *"Skojarna i folkarebygden"* i sydöstra Dalarna.

Tyvärr har den här artikeln fått spridning på ett helt felaktigt sätt, menar jag. Forskaren Martin Ericsson använde sig av Ankert i sin avhandling från 2015. Han distanserar sig i övrigt från hennes tankar om resandes ursprung och håller hög klass i beskrivningar av "tattarpolitiken" på ett tydligt kronologiskt sätt men här använder han henne som källa på detta sätt:

"Mot bakgrund av tidigare forskning verkar det som att olika aktörer har kunnat särskilja människor som tattare på delvis olika grunder i olika situationer. I sina undersökningar av hur befolkningen i södra Dalarna under 1900-talet betraktade de människor som där kallades för tattare eller "skojare" visar etnologen Kerstin Ankert att det inte rådde konsensus om vilka familjer som borde räknas till

gruppen. När befolkningen pekade ut familjer som *skojare* motiverade man dock ofta det med påståenden som att familjen var kringresande, att den sysslade med gårdfarihandel, förtenning och bleckslageri, samt att dessa ekonomiska verksamheter gick i arv från generation till generation. Däremot verkar man inte ha lagt någon vikt vid utseendedrag – egenskaper som jag betecknar med termen *fenotypi*.”¹⁰

Stycket blir lite problematiskt eftersom Ankerts forskning inte är ordentligt granskad, enligt min uppfattning. Känner man till släkterna som Ankert följer,¹¹ är detta stycke beklagligt då det till läsarna riskerar att sprida en felaktig bild, menar jag. Alla Ankerts ”skojare” är av kända resandesläkter med undantag för en ingift. Något hon saknade möjlighet att på den tiden redovisa var att släkterna hade starka släktband till 1700-talets ”ziguenare” och att hävda att det inte rådde någon konsensus om vem som var ”skojare” stämmer enligt min analys definitivt inte.

Sedan påståendet om att ”*man inte ha lagt någon vikt vid utseendedrag*”, det får stå för Ankert, men det stämmer inte om man granskar socialstyrelsens ”tattarinventering” från åren 1943-44. I denna inventering fanns en rad där uppgiftslämnarna kunde fylla i om de registrerade hade ..*avvikande utseende eller rasdrag*..”. Jag har återfunnit 7 av Ankerts 8 familjer i inventeringen. Av dessa 7 hävdas det att 6 av dem har avvikande rasdrag och om en av dessa familjer står det: ” Ja. Astenisk kroppstyp och mörkhyade.”¹² Att därmed hävda att omgivningen inte lagt någon vikt vid familjernas utseende stämmer uppenbarligen inte. Det som enligt mig snarare möjligtvis stämmer är att Kerstin Ankert skulle stött på motstånd om hon hävdat att ”skojarna” utgjorde en avskild etnisk grupp med mörkt utseende. Hon skrev trots allt sin artikel med Adam Heymowski och Ingvar Svanberg vilka under 1900-talet jobbade emot synen på de resande som en etnisk grupp.

Avslutningsvis visar all denna information som redovisats här att resande och begreppet ”skojare” i stor sett använts synonymt.

Arvid Bergman

¹⁰ Ericsson, Martin 2015. *Exkludering, assimilering eller utrotning?*

”Tattarfrågan” i svensk politik 1880-1955.

¹¹ Sebastian Casinge har identifierat Ankerts utvalda familjer.

¹² SE/RA/420267/06/H/H 10. Inventering av zigenare och tattare 1943-1944. Västmanlands län.

Ett hästbyte med olyckliga följder

- ögonblicksbilder ur en resandefamiljs liv

Den 11 maj 1840 rullade lumpsamlaren Lars Peter Karlssons hästdragna kärra in i Bräcksta by nära Dannemora i norra Uppland. Det var vår, Karlsson reste med hustru och barn och med sig hade han en vit och en brun häst. En bonde i byn tyckte sig känna igen den vita hästen, den liknade en som blivit stulen en månad tidigare från bonden Jan Matsson i Tensta socken. Bonden gav sig iväg för att underrätta ägaren och såg då i en hage vid vägen två små flickor. Flickorna - vars namn var Hedvig Charlotta och Johanna Lovisa - hörde till Karlssons familj och berättade att deras far, som nyss kört fram till byn, ägde hästen "hvilket denne skulle tillbytt sig af en hellinge i Stockholm, derefter flickorna satt sig upp i kärran och äfvenledes åkt framåt Bräcksta by".

Hållpunkter på familjen Karlssons resor, uppifrån och ned: Östhammar, Dannemora, Bladåker, Lingonbacka pappersbruk i Järlåsa, Knutby, Nyfors pappersbruk i Tyresö, strax söder om Stockholm.

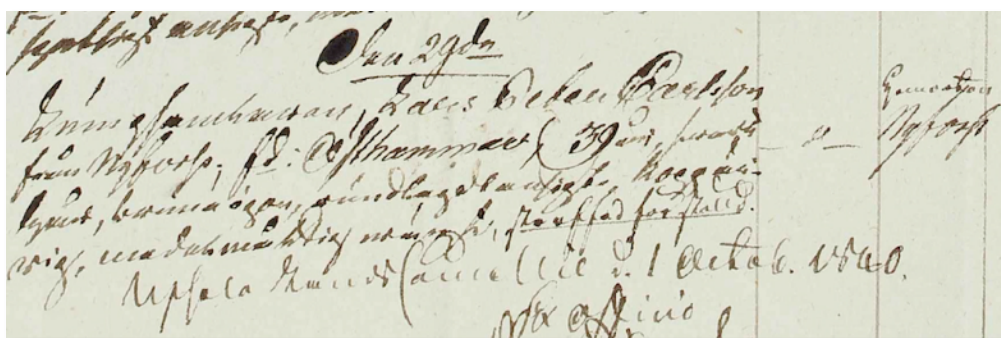
Karlsson hade hunnit sätta in sina hästar i ett stall när den bestulne bonden kom till Bräcksta. Denne gick in i stallet och blev övertygad om att hästen var hans. När Karlsson konfronterades svarade han att det inte angick någon varifrån han fått sin häst. Enligt bonden gav Karlsson sedan motstridiga uppgifter om hur han bytt till sig hästen. Karlsson häktades och fördes till länsfängelset i Uppsala medan bonden tog hand om den vita hästen som enligt honom själv mant gick sista vägen hem till sin spilta.

I slutet av månaden rannsakades Karlsson för den misstänkta stölden. Bonden berättade om inbrottet i sitt stall den 1 april och att Karlsson redan året innan försökt byta till sig det vita stoet, något som Matsson tyckte borde stärka misstankarna mot honom.

Nu var det Karlssons tur. Han sa att han var född i Östhammar år 1800 där hans föräldrar Karl Gustaf Pettersson och Greta Stina Söderström varit boende och fadern borgare. Men han "kunde icke förmås att för sin lefnad i öfrigt redogöra i ytterligare måtto, än att han i yngre år åtföljt fadren, som för närvarande skulle wara lumpsamlare för Lingonbacka pappersbruk under dess resor kring landet såsom wallackare till för omkring 13 år sedan, då han Lars Petter Carlsson blifvit antagen till lumpsamlare för Nyfors pappersbruk i Tyresö socken". Vid rättegångsdagarna var detta ett återkommande tema: att han inte kunde redogöra för sitt liv och att det var väldigt svårt att få fram information om hans person. Karlsson kunde dock berätta att han skilts från sina föräldrar vid 18-19 års ålder och därefter valackat hästar samt att han de senaste tio åren varit mantalsskriven vid Nyfors pappersbruk. Men var han förut haft sin hemvist eller varit mantalsskriven kunde han inte minnas. Han hävdade att han enbart rest inom Stockholms och Uppsala län. Till slut medgav han att han före flytten till Nyfors inte haft någon bostad och att han livnärt sig genom att tigga innan han började valacka hästar. I Nyfors hade han blivit gift med pigan Gustava Kristina Bergström, dotter till artilleristen, korgmakaren och lumpsamlaren Kristian Pettersson Bergström.

Om den senaste tidens händelser berättade Karlsson att hans hustru tagit ut pass i Stockholm i mars samma år och att de kort därefter lämnat Nyfors för att bege sig till Östhammar. Där i trakten hade de sedan rest omkring och samlat lump till början av maj då de begivit sig till Knutby socken. Där hade han bytt till sig den vita hästen av en person som bodde nära kyrkan. Karlsson hade givit en brun häst och en riksdaler i mellangift. Mannen i fråga hade hetat Stephanius och Karlsson antog att mannen var orgeltrampare eller kyrkvakt. Han hade inte frågat hur Stephanius fått hästen i sin ägo, men Karlsson hade inte sett hästen hos Stephanius året innan - uppenbarligen var Karlsson en återkommande gäst i dessa byar. Han nekade alldeles till beskyllningen om häststöld och till att ha givit motstridiga uppgifter om var han bytt till sig det vita stoet.

En rad vittnen från Bräcksta hördes som intygade att det vita stoet i själva verket var det som blivit stulet från Matsson. Stoet var ganska gammalt och den tidigare ägaren hävdade att han kände igen det eftersom det varit länge i hans ägo. Ett vittne berättade att han vid häktningen förebrått Karlssons hustru för hur de skött hästen, varpå hon svarat: "de hafva vi ej kunnat gjort sedan i fredags", utan att förklara vad hon menade med det.

Karlssons signalement i Uppsala landskanslis passjournal: "svart hår, bruna ögon, rundlagt ansigte, koppärrig, medelmåttig växt"

Det såg mörkt ut för Karlsson när kronobefallningsmannen tog till orda och berättade att Karlssons hustru uppsökt honom. Hon hade givit honom två dokument. De rörde hästbytet i Knutby och var undertecknade av sockenskräddaren Stefan Lindberg samt några personer som varit närvarande vid bytet. Lindberg intygade att han köpt hästen på auktion i Bladåker i mars, skott om den och bytt bort den till lumpsamlare Karlsson i maj. När Karlsson hörde detta upplyste han rätten om att hans hustru besökt honom i häktet och sagt att hon skulle resa till Knutby för att söka bevis för hästbytet. Men Karlsson kände inte någon Stefan Lindberg och visste inte heller var hans hustru numera befann sig.

Vid det följande rannsakingstillfället var Lindberg och ytterligare en person från Knutby närvarande. De kunde uppvisa goda betyg och hävdade med bestämdhet att allt gått till som det stod i intygen. Karlsson kände nu igen Lindberg som den man som han bytt till sig det vita stoet av. En rad vittnen hördes och ingående diskussioner fördes om hästars fysionomi och kännetecken. Detaljrikedomen i beskrivningarna visar hur central hästen var i människors liv vid den här tiden. Man försökte slå fast om det vita stoet var Matssons eller det som sålts på auktion i Bladåker, på den ena sidan stod Matsson och en rad lokala vittnen, på den andra Karlsson och skräddare Lindberg.

Eftersom Karlsson hävdade att han bytt till sig hästen kort innan han häktades och Matsson att hans häst blivit stulen redan den 1 april försökte man reda ut om Karlsson hade blivit sedd med någon vit häst i april. Färgaren Anders Ersson i Bladåker vittnade att när han kom hem till sin stuga den 1 april hade Karlsson med hustru, två barn och en piga varit där. Karlsson hade begärt att få stanna över natten, vilket han fått. När han lämnade på morgonen hade han haft två bruna hästar, vilket även färgarens söner intygade. Detta borde ha talat till Karlssons fördel, liksom hustru Karlssons förflugna ord vid häktningen att de inte kunde ha hunnit vansköta hästen "sedan i fredags". Orden hade först verkat misstänkta, men då fredagen i fråga sammanföll med det datum Karlsson sa sig ha gjort hästbytet stärkte de i själva verket Karlsson berättelse. Men Karlsson befann sig i ett underläge eftersom så lite gick att få fram om hans person: Tyresö meddelade att han inte fanns i kyrkböckerna och Östhammar att han inte fanns antecknad under nuvarande kyrkoherdes ämbetstid. Matsson försökte dessutom misstänkliggöra Karlssons vittnen med kommentaren att de inte var från länet.

I augusti började Karlsson bli rejält frustrerad över situationen. Han hade nu suttit på Uppsala länshäkte i tre och en halv månad i väntan på uppskjutna rannsakingar, frånvarande vittnen och uteblivna intyg om hans person. Den 24 augusti krävde han att bli fri och sa att om han inte blev det så borde i rättvisans namn även skräddare Lindberg sättas i häkte. Man kan lätt föreställa sig att hans familj, som väl fortsatte resa runt och samla lump på landsbygden, också var plågad av situationen. Den 31 augusti hade även rätten fått nog och fällde sitt utslag. Karlsson dömdes för häststöld till att böta tredubbla det vita stoets värde, sammanlagt 30 riksdaler banco, böter som kunde gäldas med 12 dagars fängelse på vatten och bröd. Rätten nämner i domen att tidigare ägare av hästen var säkra på sin sak och att stoet frivilligt hade gått till Matssons spilta.

Domen kan tyckas överraskande eftersom ord stod mot ord och att välfrejdade personer vittnade till Karlssons fördel. Jag tolkar det som att oklarheterna om Karlssons person och hans släkts rykte som "tattare" direkt eller indirekt bidrog till att han fälldes. Men domen framstår som förhållandevis mild för sin tid. Jag får känslan av att rätten ville få slut på rannsakingen, att man var medveten om att bevisläget var oklart, men att man inte ville lämna tillbaka stoet till Karlsson och därför hellre fällde än friade. Man tog inte ställning till sockenskräddarens vittnesmål, som om det bedömdes som falskt borde ha bestraffats, utan valde en kompromiss som definitivt var till Karlssons nackdel, men så småningom resulterade i hans frigivning.

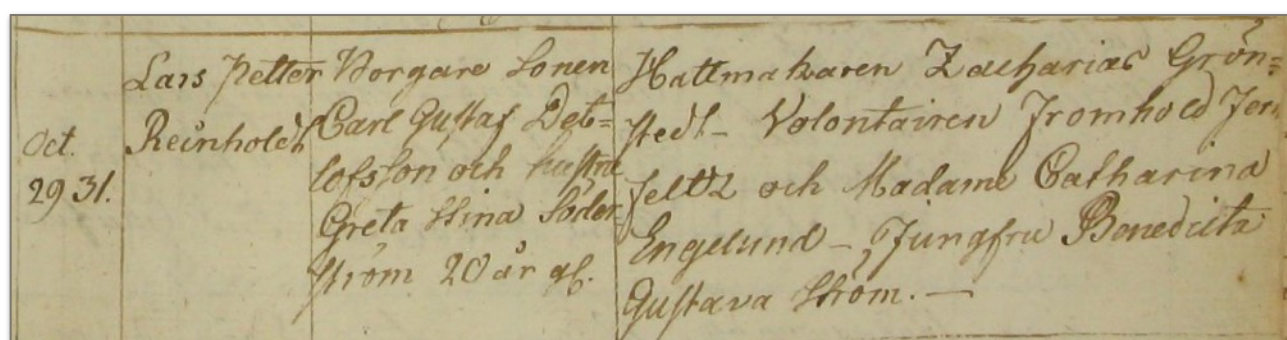
★

Denna berättelse är i sig själv inte uppseendeväckande. Men den ger en inblick i en resandefamiljs vardag, en familj som i övrigt inte satt många avtryck i arkiven. Som ett stort antal resande i denna del av landet reste familjen som lumpsamlare för Nyfors pappersbruk. Men även om de var mantalsskrivna i Tyresö var de endast där korta perioder för att leverera lump och få sina pass förnyade. För lumpsamlingen berättigade till pass, vilket var en förutsättning för att kunna resa inom landet vid denna tid. Det var knappast fråga om en anställning i modern mening eftersom det tycks som om vissa pappersbruksägare tog betalt av lumpsamlarna för att utfärda intyg, ett missbruk som myndigheterna ogillade. Familjen Karlsson rörde sig inom ett ganska begränsat område på ständiga resor och var uppenbarligen kända på bygden - inte så konstigt då de rest där sedan barnsben. På 1820- och 1830-talet tog de ut pass för Stockholms, Uppsala, Västerås och Gävleborgs län, men senare höll man sig huvudsakligen till Uppland. På sina färder övernattade man i stugor, på logar och i uthus och givetvis byggde detta liv på att man hade ett upparbetat nätverk av kontakter. Under resorna drygades inkomsterna ut med hästbyten och hingstkastning. Av folkminnesuppteckningar framgår att valackarna kände sina bygder väl och hade en märklig förmåga att infinna sig i gårdarna när det var dags för ett ingrepp. Kvinnorna sålde småhantverk och bytte varor som nålar, stickningar, kryddor med mera till livets nödtorft och nog hände det att man även tiggde och spådde. På så vis lyckades man överleva utifrån ganska knappa förutsättningar. Men det är uppenbart att Karlssons position var sårbar så fort han kom i konflikt med rättvisan. För trots avsaknaden av konkreta bevis, trots att han var ostraffad och hade flera vittnen på sin sida och att han heller inte kunde beslås med någon lögn så fälldes han för häststöld. Domen mot Karlsson, som är den enda jag känner till, skulle följa honom som notering i intyg och längder.

1849 återfinns Lars Peter Karlsson som mantalsskriven på Holländargatan 18 i Katarina församling på Södermalm, nära Skanstull. Antalet resande knutna till Stockholm har i äldre tid varit begränsat. Men gott om exempel finns och i samma hus på Holländargatan var även valackaren, hästhandlaren, åkaren och f.d. gästgivaren Hans Sundberg skriven. Inneboende hos Sundberg bodde f.d. glasföraren och skärsliparen Vilhelm Pettersson Tubin som just kommit tillbaka efter trettio år i Finland (och nu använde tillnamnet "van der Hagen"). Uppenbarligen var släktnätverken till nytta även i huvudstaden.

Karlssons resor fortsatte, den sista gick till Lingonbacka pappersbruk i Järlåsa. Där avled han i lungsot 1857, 56 år gammal. Samtliga hans fem barn som nådde vuxen ålder fortsatte det traditionella resandelivet och har många ättlingar.¹

Sebastian Casinge

Lars Peter Karlssons dopnotis av vilken det framgår att hans fullständiga namn var Lars Peter Reinholdt. Fadern Karl Gustaf var son till Peter Detlofsson och modern hade vuxit upp som styvdotter till Karl Gustafs bror.

¹ Norunda HR, AIII:7; Östhammars fsl, CI:2, Järlåsa fsl, F:2; mantalsuppgifter Katarina västra 1849 nr 1570.

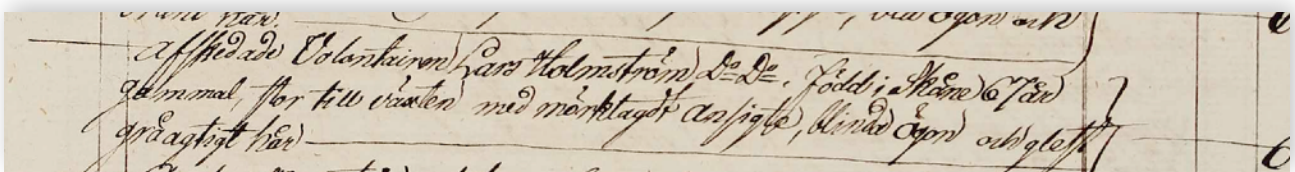
Hur såg de resande ut och vad hade de på sig?

- Av Bo Lindwall

De flesta av oss har säkert fotografier på far- och morföräldrar och kanske också på deras föräldrar, men i nästa generation brukar det bli knepigt, om man inte är mycket ung förstås, för även om det finns bevarade fotografier från mitten av 1800-talet och framåt blev det inte vanligt att fotografera sig för gemene man förrän i slutet av detta århundrade. Dessutom kan många äldre porträtt ha förstörts eller kommit bort. Att få reda på hur våra förfäder såg ut längre tillbaka är svårt men här har faktiskt resande en fördel eftersom signalement kan återfinnas på pass, efterlysningar och i fångrullor. Lite förenklat kan man säga att lagarna om inrikes pass och om lösdriveri gör att vi kan få en ganska god beskrivning av många tidiga resande, både hur de såg ut och hur de var klädda.

Det var länsstyrelsernas, eller Kunglig befallningshavande som det hette förr, avdelning landskansliet som hade hand om utfärdandet och kontrollerandet av pass och ett förhör på landskansliet kunde avgöra om man fick ett nytt pass eller straffas för lösdriveri med arbete på någon fästning eller spinnhus i ett eller flera år eller till dess man kunde skaffa sig laga försvar.

Därför finns i landskansliernas arkiv protokoll, förhör och korrespondens som rör resande vare sig det gäller pass eller fångar av olika slag. I dessa källor finns de flesta resande med, har de haft pass finns de i passjournalerna och har de rest utan pass har de oftast blivit häktade för passlöst kringstrykande och finns i fånglistorna. En del landskanslier har fått sina äldre arkiv förstörda men som tur är finns det en dubbel bokföring. Från 1750 till 1906 insändes månadsvis rapporter om häktade och fångar till Justitiekanslersämbetet, en serie som omfattar 2 614 volymer, och dessa fånglistor finns digitaliserade hos ArkivDigital fram till 1825. Under den tiden anges visserligen inga signalement, de kommer först på 1830-talet, men det är en fantastisk källa för att kunna gå vidare till domböcker och kansliförhör. När fångrullorna blir utförligare kan man till exempel läsa att den 26 mars 1839 kommer den förre fältjägaren Lars Larsson (Holmström) Qvick in på häktet i Örebro och uppges vara 62 år gammal, född i Stehags socken i Skåne och har bruna ögon, svart hår, krokig näsa och är enögd.

Fadern till ovannämnde Lars Larsson (Holmström) Qvick från Kristianstads Landskanslis passjournaler för december år 1814:

afskedade Volontairen Lars Holmström Dito (som ovan), född i Skåne 67 år gammal, stor till växten med mörklagd ansigte, blinda ögon och glest gråagtigt hår _____

Den dubbla bokföringen gällde även passen, som det också finns kopior av i Justitiekanslerns arkiv, tyvärr finns dock inget material från 1700-talet utan den serien börjar först 1812. En del av passmaterialet är digitaliserat av Genealogiska föreningen och tillgängligt för dess medlemmar, ett projekt som pågår. När glashandlaren Olof Berg (1771–1815) och hans hustru Anna Margareta Leijon (1765–1846) tog ut pass i Linköping den 5 januari 1814 för att i tre månader resa runt med glasförsäljning för Cedersbergs glasbruks räkning beskrivs han som "ofärdig, 45 år, 5 fot 5 tum lång, med blå ögon och svart hår" och hon som "50 år, 5 fot 1 tum lång, med blå ögon och ljust hår". Utseendet beskrivs ofta i passen men det är ovanligt att passutfärdaren blir så betagen som den tjänsteman vid landskansliet i Jönköping som utfärdade passet för 22-åriga Fredrika Helena Skenberg 1814 och beskrev henne så här "lång vacker kroppsbyggnad, vackert ansikte, svart hår, stora blå ögon". Hon måste ha varit något alldeles extra.

Men det är inte bara i passen och landskansliernas fånglistor utan även i fängelsernas egna arkiv man kan hitta beskrivningar av personer. När de ovanstående makarna Bergs son Alexander Berg (f 1805) tas in på häktet i Linköping 1848 för obehörigt kringstrykande så uppges han vara 5 fot och 6 ½ tum lång samt har brunt hår och blå ögon. Han medförde vid ankomsten en blå kapprock, en grå linnerock, två par randiga byxor, en rutig halsduk, en rutig väst, en skjorta, en undertröja, två par stövlar och ett par strumpor.

Några senare medlemmar av samma släkt, bröderna Ernst Oskar (1861–1925) och Karl Leonard Berg (1867–1949), som främst sysslade med hästhandel, var under en tid ficktjuvar i den stora ficktjuvsliga som opererade i hela Norden och som drevs av mästertjuven Johan Ehrenfrid Albin Westermarck-Rosén (1853–1921) i Södertälje och vid ett tillfälle lyckades bröderna Berg på Stockholms centralstation 1892 komma över hela 3500 kr i kontanter. Ficktjuvar fick förstås vara skapligt klädda för att inte väcka misstankar och det märks på vilka kläder de bar. Ernst Oskar Berg, som var 170 cm lång, med ovalt ansikte, ljusbrunt hår, blå ögon, rak näsa, ordinär mun, ljus hy och var av ordinär kroppsbyggnad samt koppärrig och ofärdig i vänstra lillfingret och med ärr efter skärsår å vänstra underarmen, medförde till häktet två kavajer, en rock, ett par byxor, två västar, en skjorta, ett par kalsonger, en skinnväst, en mössa, två yllehalsdukar, två undertröjor, två näsdukar, ett par strumpor, ett par hängslen, en krage, en rosett, en maggördel, ett par stövlar, en börs, en näsduk och fyra knappar. Med kavaj, krage med rosett och maggördel såg man säkert respektabel ut. Brodern Karl Leonard Berg, som var 167 cm lång, av ordinär växt, med brunt hår, blå ögon, rak näsa och ovalt ansikte, medförde två rockar, två västar, ett par byxor, en halsduk, en tröja, ett par hängslen, ett par kalsonger, en löskrage, en rosett, ett par armmuddar, en mössa, en päls, en skjorta, ett par skor, ett par strumpor, en hatt, ett par vantar, en näsduk, en urnyckel, en portmonnä, sex vykort, en börs, några pantkvitton och en snusdosa.

Brödernas far, Karl Gustaf Berg (1832–1887), häktades 1857 och beskrivs då ha ljust hår, blå ögon, stark kroppsbyggnad, ovalt ansikte och var 5 fot 7 ¾ tum lång. Han medförde vid tillfället 7 riksdaler och 44 skilling banko i kontanter, en klocka med silverboett, en svart mössa, en svart klädesrock, en yllehalsduk,

en svart sidenhalsduk, en grå burnus, en väst, en undertröja, ett par kalsonger, ett par grå skinnbeklädda byxor, en ylletröja, en skjorta, ett par strumpor, en näsduk, ett par vantar och ett par stövlar.

Det var inte bara kläderna på kroppen som de häktade hade med sig när de togs in, en del hade också verktyg som ger en ledtråd till hur de försörjde sig. Gustaf Fredrik Nordström (1830–1912) var av resandesläkt men hade i ungdomen lärt till skomakare och att han fortsatte som skomakare under sina vandringar märks på vad han hade med sig sedan han häktats och förts till fängelset i Malmö 1866. Han var 5 fot och 7 tum lång, med ovalt ansikte, svart hår och bruna ögon samt hade flera ärr i ansiktet, ett vid vänstra ögonvrån på näsan, ett på vänstra kinden, två i pannan och ett på hakan. Förutom en riksdaler och 28 öre i kontanter medförde han en rock, ett par byxor, en väst, två halsdukar, en mössa, ett par stövlar, en skjorta, en snusdosa, ett par strumpor, ett par hängslen, två hammare, två huggtänger, två par hyskor, ett par läster, två par uppläster, en skruvnyckel, en rasp, tre putshustar, två brynstenar, sex sylar, en syring, ett par klackjärn, två huggpipor, en blanksvärtsk, en putshutt av järn, en bleckask och en påse.

De ovan nämnda medlemmarna av släkten Berg hade alla ganska ordinära svenska utseenden och tillhör också en gammal inhemsk häktmakarsläkt som rätt långt fram i tiden hade få beröringar med romska släkter. Lite annorlunda ser det ut när Johan Laurin och hans fästekvinna Laurentina Faltin tas in på spinnhuset i Norrköping 1817 då Johan beskrivs vara 65 år, född i Gärdserum, hade svart hår, bruna ögon med svarta ögonbryn och zigenarfärgat ansikte med svart skäggväxt samt var ordinär till växten. Fästevinnan Laurentia beskrevs på liknade sätt, förutom skäggväxten förstås. Dessa makar tillhörde också släkter som även tidigare i källorna ofta betecknas som "tartare" eller "zigenare" och som har kopplingar till tyska "zigenare" som kommit till Sverige i svensk krigstjänst under 1600-talet.

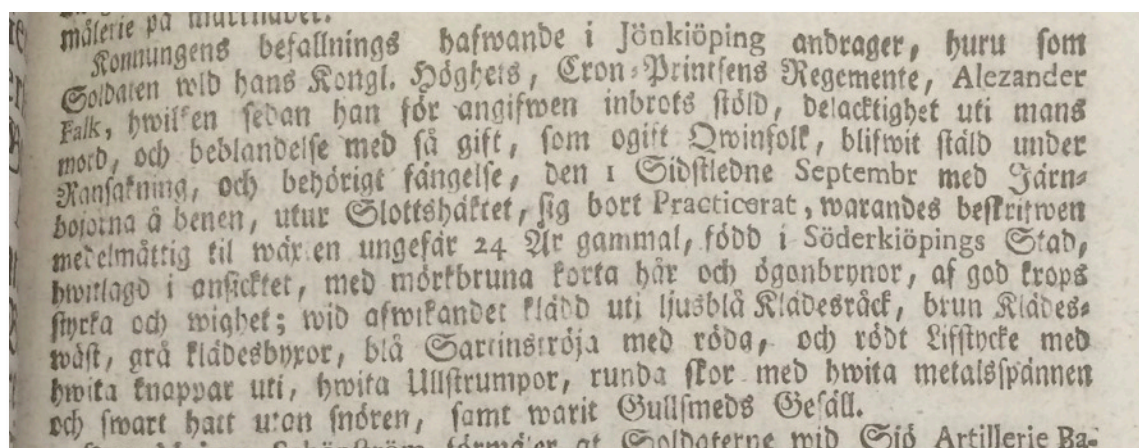
Förutom passen, fångrullorna och förhörsprotokoll finns mycket annat i landskansliernas arkiv, inte minst efterlysningar som ofta innehåller ingående beskrivningar av de efterfrågade personerna. Som ett exempel kan nämnas att Uppsala landskansli den 19 maj 1733 efterlyste gardessoldaten Kristian Lind (d 1779), stamfader för många svenska och norska resande, med följande efterlysning, stavningen moderniserad: "som soldaten av hans Kungliga Majestäts livgarde i Stockholm och herr överstelöjtnanten Lagerheims kompani Kristian Lind, har den 16 hujus sig på flykten begivit, varandes han lång till växten, av 40 års ålder, med ett långt, magert och svartbrunt ansikte, svart yvigt hår, smala och något krumma ben, vid avvikandet klädd i hela den nya munderingen jämte kappan, har även väl haft värja och gehäng med sig, havandes därjämte blivit berättat hurusom en annan gardessoldat samt några stycken tartarekvinnfolk hava varit i följe med honom, och han förmenas begivit sig hit till länet."

Ibland kan också utseendet mer i förbifarten beröras i äldre domböcker som till exempel i Sundsvalls rådhusrätts dombok den 4 maj 1698 som tar upp ett mål som handlar om ett stort slagsmål på Årskogen där medlemmar av släkten Malm var inblandade. Där återges några repliker som gör att man förstår att Pål Andersson Malms hustru Kerstin Severinsdotter hade kort eller glest hår. Hon hade sagt till sin svåger

Gabriel Andersson Malm "rider du här nu din tjuv, skälm och galgstolpe". Gabriel svarade "jag gör så din hårlösa" varvid Kerstin svarade "jag har burit min krona på mitt stakotta hår med äran men din hustru bar sin krona på sitt långa hår för en hora och sköka".

När vi kommer fram till senare delen av 1800-talet så finns i en del fängelsearkiv fotografier av de intagna bevarade. Det äldsta är ett porträttalbum från Malmö länsfängelse 1859-1861 där endast porträtt från de åren är bevarade. I Mariestads länsfängelse finns fotografirullor från 1867, i Östersund från 1871 och på Långholmen från 1875, men ofta är serierna inte kompletta och för många fängelser saknas de helt. Däremot finns för hela landet porträtt över frigivna straffångar i Fångvårdsstyrelsens arkiv åren 1876 till 1940.

Mer utförligt om de källor som nämnts här, och om väldigt många som inte tagits upp här, kan man läsa i min bok "Anor från landsvägen" (2014).

Bildtext: Här en efterlysning från 1766 rörande Alexander Falk, eller Alexander Saktmodig som han kallas ibland. Han var född 1741 i Söderköping och son till borgaren, krämaren och hästhandlaren Peter Hansson Saktmodig och Kristina Gulbrandsdotter. Namnet Falk hade han efter styvfadern Nils Falk, borgare och krämare i Söderköping. Texten lyder med moderniserad stavning: Konungens befallningshavande i Jönköping andrager, huru som soldaten vid hans Kunglig Höghets, Kronprinsens regemente, Alexander Falk, vilken sedan han för angiven inbrottsstöld, delaktighet uti mans mord, och beblandelse med så gift som ogift kvinnfolk, blivit ställd under rannsaking, och behörigt fängelse, den 1 sistlidne september med järnbojorna å benen, utur slottshäktet sig bortpraktiserat, varandes beskriven medelmåttig till växten, ungefär 24 år gammal, född i Söderköpings stad, vitlagd i ansiktet, med mörkbruna korta hår och ögonbryn, av god kroppsstyrka och vighet; vid avvikandet klädd uti ljusblå klädesrock, brun klädesväst, grå klädesbyxor, blå satinströja med röda, och rött livstycke med vita knappar uti, vita ullstrumpor, runda skor med vita metallspännen och svart hatt utan snören, samt varit guldsmedsgesäll.

Jukklon - de resandes bästa vän

Jag hoppas att Ni har klarat den tuffa vintern med alla dess besvär, men vi går faktiskt mot vår och sommar. En tid vi längtar efter.

Denna gång tänkte jag skriva lite grann om resandes kärlek till husdjur och då i första hand till hundar, som finns i så gott som varje i resandehem. Stor eller liten, det spelar ingen roll. Hundarna har alltid funnits hos oss och kommer nog alltid att finnas hos oss. De ger oss så mycket kärlek och tar ingenting ifrån oss. Det är inte bara hundar som vi resande haft som husdjur, längre bak i tiden så var hästen ett allt-i-allo för resandefamiljen, och min morfar och mormor hade till och med ekorrar som husdjur.

När jag har träffat resande så har jag nästan alltid också sett en liten eller en stor hund. En liten som suttit i famnen på någon eller en stor som jag undrat om den ens skulle kunna komma in i bagageluckan på en V70. Så länge jag kan minnas har det varit så och så kommer det nog alltid att vara.

Min dotter har en liten chihuahua som heter Conny. När hon inte har tid att ta hand om honom så är vi fodervärdar, så att säga, och han är vårt allt. Vi tycker så mycket om den lilla hunden att vi nästan aldrig vill lämna tillbaka honom. Han skänker oss så mycket glädje, men begär ingenting tillbaks. Och han får allt vad han vill ha. För det tycker vi att han är värd. Han är också väldigt klok och verkar kunna förstå allt. Om vi till exempel frågar honom om vi ska åka till McDonalds så förstår han på en gång att han ska få en hamburgare, även om det så är mitt i natten. Han ställer sig vid ytterdörren och slutar inte gny förrän vi tagit med honom i bilen och åkt till närmaste McDonalds. För en saftig hamburgare måste vi köpa honom om vi sagt det. Ja, det fattas bara att han kunde tala.

När jag var liten så hade vår familj ett par engelska bulldoggar. Den ena hette Babel och den andra hette Belsebub. Deras stora passion var fotboll. Vi barn lekte med dessa hundar i timvis och trots att de vägde minst 30 kg styck så drog de runt med oss långa vägar, ibland av ren kärlek. Det var bland det roligaste vi visste.

Ett slag bodde vi ett hus som stod nära ett vattendrag som hette Moälven. Vi barn tyckte att det var ett väldigt stort vattendrag och det var det kanske. Vi varnades ofta för att gå för nära kanterna, men det gjorde vi ändå. Då med dessa fantastiska bulldoggar. Under våra lekar så sparkade vi ut fotbollen så långt vi kunde i vattendraget. Det var väldigt strömt och ibland flöt det också timmerstockar däri. Men döm om vår förvåning när dessa bulldoggar kastade sig rakt ut i vattnet och misslyckades aldrig med att hämta vår fotboll. Detta var en lek som var återkommande för oss och våra älskade hundar som älskade att kasta sig i strömmen. Och våra föräldrar,

Foto: Valentin Simeonov

som naturligtvis var rädda för att vi skulle dras med ned i vattnet, förmanade oss att inte göra så. Men det gjorde vi ändå och dessbättre hände det aldrig något. Mina minnen från de fina hundarna Babel och Belsebubb, som följde oss överallt och låg i våra sängar och sov, är underbara. Med dem i åtanke förstår jag varför man säger att hunden är människans bästa vän. De var ena riktiga kamrater.

Vad inte alla kanske känner till är det att bulldoggen har det lite svårt med andningsorganen och snarkar därför våldsamt högt när de sover. Babel och Belsebubs snarkningar hördes högt och överallt i huset. Ja faktiskt så väcktes vi av deras snarkningar många gånger. Men deras besvär fick hela familjen dras med och det kan man också säga var på grund av kärlek.

Överallt finns det människor som älskar djur, men det finns även de som inte tycker om djur. Människor som inte har någon empati för människans bästa vän. Sådana människor förstår jag mig inte på.

Min farmors syster, som vi precis som pappa kallade moster Lisa, hon hade en pekingese. Den behandlade hon säkert bättre än någon människovän hon haft i sitt liv. När de båda två blev riktigt gamla så bodde moster Lisa på ett ålderdomshem. Där fick hon till och med tillstånd att ha med sig sin hund. Och där stannade den tills livet var slut för dem båda. Det är riktig kärlek det.

När jag blev lite äldre, men ändå var en ung kille, så fick jag överta en schäferhund som en grannfamilj hade varit fodervärd åt i några år. Hunden kom från början från arméns hundskola i Sollefteå och var en utbildad lavinhund. Hon hette Pia och hade fått en mindre skada med följd att hon inte tålde hårt arbete i fjällen. Men för övrigt var hon i full vigör. På grund av vissa omständigheter hos fodervärdsfamiljen så kunde de inte behålla henne. Så jag fick överta Pia. På grund av den utbildning hon fått i hundskolan så kunde hon mer om dressyr än vad jag någonsin kunde lära mig och det var bra, för annars vet man aldrig hur jag skulle kunna dressera henne. Pia följde mig vart jag än gick och eftersom hon också var tränad att till att skydda så var det aldrig någon risk att någon skulle göra mig illa så länge Pia var med.

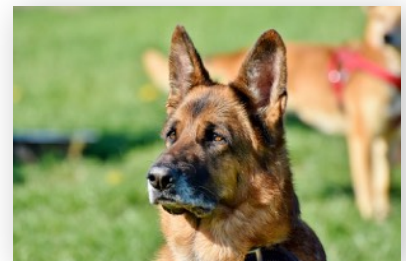

Foto: Ralph

Pia hade jag under en tid då jag reste runt och arbetade på marknaderna. Speciellt minns jag en händelse som inträffade någonstans i Småland. En kväll när vi var färdiga med vårt dagsverke kom en objuden gäst till husvagnen vi bodde. Han ville bråka med oss resande. Sådant var väldigt vanligt på den tiden. Det fanns buroar som inte tyckte om resande och ville ge oss "vad vi förtjänade". Så var fallet även denna gång. En okänd och stor och hatisk eller argsint person provocerade oss och manade till slagsmål. Vi bad honom försvinna från platsen. Men på det örat hörde han naturligtvis inte, denna våldsamma person som förmodligen hade fått en aning för mycket innanför västen. Till sist sade jag till honom att om han inte lämnade området så skulle jag släppa hunden på honom. Pia som var van vid hårda tag från armén, visade genast mannen sitt garnityr. Det tog han inte någon notis om, utan fortsatte bara att provocera oss och bjuda ut "till dans". I ren rädsla råkade jag släppa Pia och vad som hände förvånade mig. Ja, något liknande har jag då aldrig sett varken tidigare eller senare. Det går att säga att Pia nog räddade livet på

mig, för det visade sig nämligen att mannen hade ett stort och farligt tillhygge innanför kavajen. I sitt anfall på mannen avväpnade Pia honom på några få sekunder. På ett ögonblick var den storväxta mannen omkullvräkt och låg på marken med Pia stående med ilska och våldsamt skällande över honom. Pia högg mannen i benen några gånger, och det var inga vackra sår han fick. Den nyligen så argsinta buron, ändrade helt plötsligt attityd och var inte så hatisk längre. Han skrek ut sin ilska och sin smärta när han lommande iväg. Jag kallade tillbaka Pia, som omedelbart kom till mig och visste att hon hade utfört ett bra arbete som hon var skolad till.

Karlen visade sig inte mer under tiden vi befann oss på marknadsplatsen. Tyvärr fick vi uppleva flera sådana tillfällen som dessbättre slutade lyckligt tack vare Pia, som både var min bästa och lojalaste vän och beskyddare.

Men dessvärre förolyckades Pia samma år någon gång på hösten. Hennes bortgång blev en stor sorg för mig och vår familj. Detta var den första gången jag förstod hur närstående dessa underbara djur kan bli till oss människor som älskar djur.

Tidigare i mina anekdoter har jag berättat om farbror Leo, som var en äldre man som jag såg upp till väldigt mycket. Leo bodde i husvagn i hela sitt liv, men hade trots det alltid ett par tre hundar som levde ihop med honom och hans familj och sambo. Farbror Leo gav alltid sina hundar det bästa när det gällde mat. De fick det finaste och dyraste nötköttet. Att ge dem hundmat fanns inte på kartan för Leo.

Vid ett tillfälle gick Leo in i en charkuteriaffär för att köpa malen oxfilé till sina hundar. I förbigående nämnde han för charkuteristen att det var till hans hundar. Charkuteristen sade att om det var till hundarna så kunde han välja en bit billigare kött. Farbror Leo svarade inte och lät mannen mala köttbiten till köttfärs. När det var malt tog Leo köttfärsen i ena handen greppade tag runt mannens nacke med den andra – och så slog han köttfärsen rakt i ansiktet på charkuteristen så att blodet stänkte. – ”Mina hundar äter inte andra sorteringens mat, men det kanske du gör? Smaklig måltid”, sade Leo och lämnade sen butiken. När han gjorde detta hade han till och med en liten hund under armen. Ja, farbror Leo var ingen man som man lekte med, och det trot jag att jag har berättat om vid tidigare tillfällen.

Detta var bara några korta inspel om vår kärlek till våra älskade hundar. Jag hoppas att Ni gillade dem och vill avsluta med en dikt som jag lärde mig om detta ämne som ung.

Om jag hade en vän, en enda vän, och denna enda vän låg för den sista natten och bad mig om ett glas vatten. Om jag visste, att denna enda vän, någon gång hade slagit ett värnlöst djur, så skulle jag fylla glaset till bredden, tömma de själv till botten och gå därifrån.

Hunden är människan och oss resandes bästa vän. I denna text har jag haft mycket hjälp av min dotter, som också älskar hundar och är en kärleksfull djurvän.

Ha det bra mina kära vänner och hoppas att Ni klarar Er i de svåra tider vi befinner oss.

Hans Gyllenbäck- Berg

Sekreterare

Varför lämnade romanifolket Bysans?

- AV DENNIS AVORIN

Den vetenskapliga debatten om hur och varför romanifolkens förfäder lämnade Indien har tagit många svängar över åren. Genom modern DNA-teknik och lingvistiska studier har man idag en hyfsat bra bild om när den ägde rum, och även till viss del varför.

På senare tid har många utav de tidigare studierna inom lingvistik och antropologi, kunnat återbevisas som korrekta genom DNA-studier. En ganska omfattande genetisk studie från 2005 har lyckats ge starka skäl att tro att den första stora splittringen av romanifolket ägde rum för 20 till 24 generationer sedan.¹

Studien visar på att alla romanifolk över hela Europa, oavsett stamtillhörighet och grad av giftermål med andra folk, delar samma genetiska ursprung. Studien menar att förfäder till dagens romanifolk inte lämnat Indien i vågor eller irreguljära grupper av utvandringar, utan genom en samlad utvandring som ägde rum 39 generationer bakåt i tiden.² Att migrationen skedde i en enda vandring understryks även av en senare studie från 2015.³ Om en generation räknas som 30 år, så ägde utvandringen rum för mellan 960-1170 år sedan. Det lägre estimatet är då att denna utvandring ägde rum omkring år 1057. Detta har lett till spekulationer om att den indiska ursprungspopulationen lämnade Indien antingen som flyktingar eller krigsfångar under den muslimska invasionen av nordvästra Indien som pågick mellan år 1001-1026. Trupper ledda av general Mahmūd al-Gaznawī genomförde under denna tid inte mindre än sjutton attacker mot hinduiska områden i dagens Pakistan, dåvarande Indien. Denna muslimska invasion ledde till besegrandet av de indiska kungadömena Nagarkot, Thanesar, Kannauj och Kalinjar.⁴

En senare studie visar även på att de manliga komponenterna i romanifolkets DNA kommer från nutida Pakistan, men samma sak syns inte bland de kvinnliga komponenterna i genetiken där ett mer heterogent indiskt ursprung från längre söderut kan skönjas. Det finns även tydliga spår av tillförsel av europeiska gener på den kvinnliga sidan, och ett visst spår, om ej inte lika omfattande, på den manliga sidan.⁵ Detta måste rimligtvis ha tillförts under den långa vistelsen i Bysantinska riket. Romanifolkets ursprung är på så vis en liten kärna från Indien som sedan beblandats med andra folk i Bysans, bland annat från regionen kring Kaukasus. Givet de historiska källor som finns bevarade från romanifolks invandring i Europa, så innebär detta att det ursprungliga romanifolket levde omkring tio generationer

¹ Kalaydjieva m fl 2005.

² Ibid.

³ Martinez m fl 2015: 6.

⁴ Hancock 2008.

⁵ Martinez m fl 2020: 6.

som ett samlat folk i dåtidens Byzantium, vilket är rimligt givet det stora språkliga inflytandet av grekiska som finns i romani.

Sammantaget så lutar resultaten av såväl genetiska som lingvistiska och historiska studier mot att förfäder till alla dagens romanifolk anlände till dåvarande Bysantinska riket någon gång mellan år 1057 och år 1200.

Det jag vill utforska med denna text är den mest tänkbara orsaken till nästa stora vandringsvåg, när romanifolk lämnade dåvarande Byzantium, dagens Grekland och Turkiet, för att vandra ut i alla Europas hörn. Här finns betydligt mer skriftliga källor att tillgå än vad som var fallet vid den ursprungliga utvandringen ur Indien.

Den hittills första kända skriftliga källan angående romanifolks anländande till dagens Europa skrevs ner av en grekisk munk år 1100 e. Kr. Han nämnde ankomsten av så kallade *Atsincani* till den grekiska halvön Athos.⁶ Därefter förekommer romanifolk i ett skattedokument från Konstantinopel från år 1283, där omnämnda som "de så kallade *egyptiani* och *atsigani*".⁷ Det framgår tydligt av brevet - som är skrivet av Gregorius II av Cypern, patriark av Konstantinopel, till den höga kejserliga ämbetsmannen Megas Logothetes, Theodor Mouzalon - att det var, enkelt sagt, mycket besvärligt, att samla in skatt av de romanifolk som här nämns. Historiker menar att tonen i brevet tydligt visar att romanifolk var vanligt förekommande i Bysantinska riket vid slutet av 1200-talet. Här återges brevväxlingen i sin helhet:

"En särskild Monembasier, som gör sig redo att samla skatter från de så kallade *Egyptani* och *Athingani*, bönfalldes mig starkt sägande, 'Lägg in ett ord för mig på nåt sätt, min herre, och fråga, och snabbt beröra det kejserliga hjärtat för mig som är totalt förstörd, och öppna det så att han beviljar mig ynnesten av förlåtelse och tar bort min ängslan, så att jag inte åter igen faller i fara när jag redan gått igenom så mycket vilket är bortom gränserna för rättvisa (...)' "⁸

Bakgrunden till brevet är att fogden som var satt att utföra uppgiften, blivit överrumplad av romanifolk som tagit tillbaka den skatt han samlat in. Till stor förvåning får inte tjänstemannen som skriver för fogdens räkning gehör hos patriark Gregorius II av Cypern, som brevet var ställt till. Istället skriver patriarken ett brev till ämbetsmannen Teodor Muzalon, som kan tolkas vara till deras försvar. Patriarken anför att det inte alltid nödvändigtvis handlar om att en orätt begåtts när någon stjälar tillbaka skatt från fogden.

"Med respekt för hans begäran till hans mest barmhärtiga kejsare angående skatteindrivaren som har lidit en orätt: Om en orätt begås mot en skatteinsamlare och han rånas på vad han har tidigare insamlat, den som behåller merparten av vad skatteinsamlaren samlat in begår inte alltid en orätt, och det är bättre om någon ibland kränker honom så att han själv inte kan begå en orätt."⁹

⁶ Clébert 167: 53.

⁷ Hancock 2002: 15.

⁸ Romani Project A: 6.

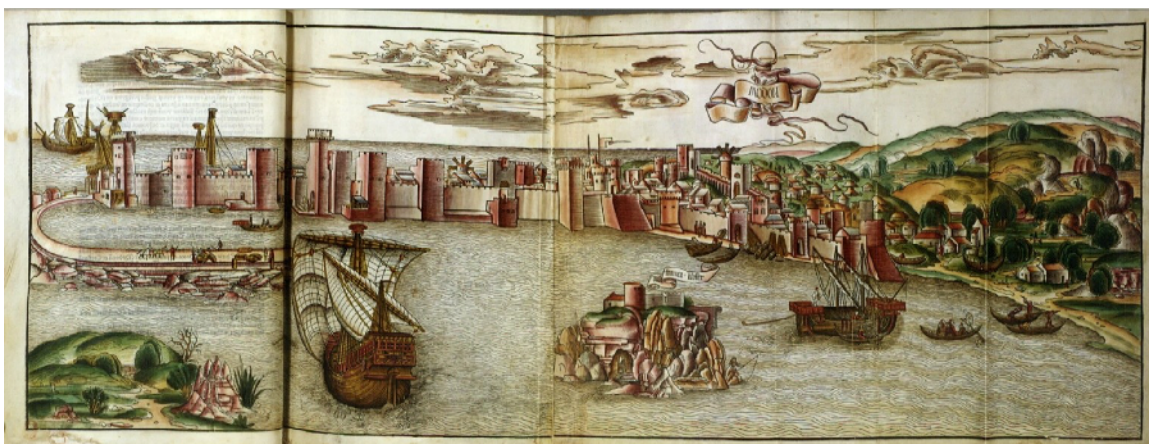
⁹ Ibid.

De här förekommande romanifolken var helt uppenbart inte särskilt angelägna om att betala skatt till det Bysantinska riket. Detta är egentligen inte anmärkningsvärt, då få människor vid den här tiden fick något användbart i utbyte från statsmakten genom att betala skatt.

Begreppet *tsigani/atsincani/athingani* är det bakomliggande ordet för svenskans "zigenare". Enligt lingvisten Ronald Lee härrör det från grekiskans *athinganoi* [Ἀθιγγανοί] som ofta har antagits ha betytt *de oberörbara*. Från början användes *athinganoi* för att beskriva en sekt av persiska mystiker som levde i det Bysantinska riket, men har därefter troligen övergått till att åsyfta romanifolk.¹⁰ Att patriarken i brevet ovan refererar till *athingani* och *egyptani* som om det vore två olika grupper är värt att notera. Kanske var det så att det redan tidigt fanns uppdelningar bland romanifolk, exempelvis i form av kvarlämningar av kastsystemet som man tagit med sig från Indien. Vidare så visar ytterligare skriftliga källor på att romanifolk spred sig västerut till dagens Grekland under 1300-talet. Liknande omnämnanden finns nämligen på Kreta från 1322 och Korfu från 1346.¹¹

"Där sågo vi också utanför staden ett folk, som iakttog grekernas riter och påstod sig vara av Hams släkt. De stanna sällan eller aldrig på någon plats mer än trettio dagar, utan flytta alltid efter denna tid, såsom vore de ett av Gud förbannat släkte, ostadigt och flyktigt, från lägerplats till lägerplats med sina små, avlånga, svarta och låga tält, liknande arabernas, och från grotta till grotta, emedan den plats, som bebotts av dem, efter nämnda tid uppfylles av maskar och orenlighet, som gör det omöjligt att bo där."

Romanifolk omtalas i regel väl i många källor från denna tiden och de togs emot med öppna armar. En omnämnd plats var den fria handelsstaden Ragusa (Dubrovnik i nuvarande Kroatien) som under 1300-talet låg under Venedigs styre. Där garanterades romanifolk fulla medborgerliga rättigheter och försörjde sig som småskaliga handelsmän.¹²

Vy över Modon år 1484, träsnitt av Bernhard von Breydenbach från *Peregrinationes in Terram Sanctam*

¹⁰ Lee 2009.

¹¹ Romani Project A.

¹² Crowe 2007: 197.

Vid denna tid fanns det regioner inom det Bysantinska riket som i folkmun kallades för "Lilla Egypten". En speciell plats återges flitigt i reseanteckningar av italienska och tyska pilgrimer som reste fram och tillbaka genom Grekland till det heliga landet. Det är staden Methoni (även kallad Modon) på grekiska halvön Peloponnesos.

I anteckningarna från den italienska pilgrimen Leonardi Niccolo Frescobaldi som passerade staden Methoni på Peloponnesos sydkust år 1381 omnämns att så kallade *romiti* bodde utanför stadens murar. De återges mer än hundra år senare av Dietrich von Schachten vid samma plats år 1491 som skickliga smeder.¹³

En annan reseskildring finns bevarad i förarbetena till skriften *Mazari's Journey to Hades*. En text skriven av författaren Mazaris år 1415, som enbart är känd genom sitt efternamn.¹⁴ I detta förarbete skriver Mazaris en anteckning till sin reseguide Manuel Holobolos om vad han påträffat på Peloponnesos. Han skrev följande:

"På Peloponnesos, som du vet mycket väl själv, åh, min vän, där lever ett hoplock av olika nationer; det är varken enkelt eller för nödvändigt att spåra gränserna mellan dem, men varje öra kan enkelt skilja dem åt genom deras språk. Här är de mest betydelsefulla: Lakedaimoner, italienare, peloponnesianer, slaver, illyrier, egyptier [romanifolk] och judar (och bland dem är det ganska många personer med blandat blod), av all de sju huvudnationerna."

Det är värt att notera här att Mazaris hänvisar till de så kallade "egyptierna" som en av huvudnationerna på Peloponnesos. Detta tyder på att romanifolk vid denna tid, om referensen verkligen hänvisar till romanifolk, var ett naturligt inslag i det Bysantinska samhället. Romanifolk hade då levt i området under åtminstone två hundra år, vilket innebär att de måste ha varit synnerligen väl rotade i regionen.

År 1480 återges samma detaljer av tysken Bernard von Breydenbach som skriver att ungefär 300 "Egyptier, svarta och otäcka" bor i hyddor utanför staden.¹⁵ En liknande plats som kallades *Tzingania* och låg 40 engelska mil från Methoni omnämns också av von Breydenbach. I andra liknande källor beskrivs samma befolkning som *zigeuner*, *sujginer*, från *Gyppe*, kallande sig själva *små-egyptier*.¹⁶ I sin helhet skrev von Breydenbach:

"Dessa folk kom från ett land kallat Gyppe, som ligger ungefär fyrtio miles från Methoni. Den turkiska härskaren ockuperade det för sextio år sedan, men många ädla män och herrar vägrade underkasta sig hans vilja och flydde till vårt land, till Rom, till den Heliga Fader, sökande hos honom säkerhet och stöd. På deras begäran skickade han brev till den Romerska kejsaren och alla prinsar av imperiet med rekommendationen att de garanterar en trygg resa och stöd för dessa folk eftersom att de blev utvisade från sitt land för deras kristna tro. Hursomhelst, inte en enda prins som adresserades hjälpte. Och så dog de i fattigdom, lämnade påvliga brev till deras hushållspersonal och ättlingar som fortfarande

¹³ Romani Project A: 7-8.

¹⁴ Angelov & Saxby 2010: 87.

¹⁵ Romani Project A: 7.

¹⁶ Ibid.

vandrar runt landet, kallande säg själva små egyptier. Naturligtvis, detta är inte sant, för deras föräldrar var födda i regionen Gyppe, kallad Tzingania, som ligger inte ens hälften av vägen från Köln längs med Rhen till Egypten.”¹⁷

Citatet är mycket inblicksgivande och pekar mot att det är turkarnas framryckningar i Bysantinska riket som driver romanifolk västerut. Många historiker har ofta tolkat detta som att det är ett bevis på romanifolks bedräglighet, att de på ren lurendrejeri utgav sig själva för att vara pilgrimer. Frågan är varför en adelsman som von Breydenbach skulle köpa ett sådant enkelt trick. En sak att hålla i minnet vid tolkningen av citat likt dessa, är att Europa vid denna tidpunkt till och med i regel var fattigare än dåtidens Mellanöstern. Persiska riket, för att ta ett exempel, var långt i sin teknologiska utveckling, och regionen som helhet var välmående i relation till Europa. Regionen var inte minst långt framför det katolska Europa inom metallurgi. Om romanifolk vid tiden var smeder, vilket mycket pekar på att de var, så är det inte otänkbart att de använde sig av tekniker som var relativt okända för européer. Man måste därmed tolka dessa citat i sin rätta tidpunkt. Det vill säga, att ha i åtanke att regionen kring östra Medelhavet vid denna tid var ett starkt ekonomiskt centrum och med längre utvecklade hantverkstekniker, framförallt inom metallurgi. Det är därmed inte otänkbart att européer tog emot romanifolk och deras kunskaper, med delad fascination och misstänksamhet.

Läser man citatet med detta i bakhuvudet så framgår det som att romanifolk några decennier tidigare, har levt ett rotat och kanske till och med välbärgat liv i Bysantinska riket. De hänvisas till och med av von Breydenbach som ”ädla män och herrar”. I samband med den turkiska invasion har de som von Breydenbach påpekar, vägrat att underkasta sig, vilket i regel betydde antingen beskattning eller konvertering, eller både och. Därmed förmodligen förlorat sin egendom, och tvingats fly till utkanterna av Bysantinska riket. Då de inte fick någon hjälp från Påven så ska de enligt citatet ha avlidit, varav de romanifolk som befann sig boendes utanför staden Methoni, är att betrakta som flyktingar från denna tragedi och ej kunnat återvända till Peleponnesos. Det enda som uppenbarligen inte är sant, är att romanifolk skulle vara från Egypten, vilket von Breydenbach också påpekar.

En annan tolkning är att det var dessa omnämnda ädla män och herrars ”hushållspersonal” det rörde sig om, som med maktskiftet under turkarnas framfart nu stod utan en gynnare. Oavsett vilken av dessa tolkningar man anlägger, så är det som tidigare påpekat viktigt att ha i åtanke att det katolska Europa inte hade den dragningskraft det har idag, där alla folkvandringsströmmar drar rakt mot Europa från en krigsdrabbad region kring östra Medelhavet. Romanifolks vandring in i katolska Europa var en vandring från civilisationens tidigare centrum raka vägen ut i en, med dåtidens mått, efterbliven periferi.

Det som vi idag ser som kulturella seder, eller *kultur*, har alltid i det förflutna haft en viktig ekonomisk funktion. När vi med fascination skådar en nedgången väderkvarn så glömmar vi lätt idag, att det en gång varit det mest framstående av teknologi. Med det perspektivet är det enklare att se ett mönster i dessa äldre tiders romanifolks agerande. De beter sig likt ett nutida företag, och var redo att flytta på sig, så fort ekonomiska villkoren inte längre var gynnsamma. Jämför detta med hur andra folkslag utan

¹⁷ Romani Project A

självstyre vid tiden agerade. Det förekom inga andra omfattande folkvandringar in i Europa vid denna tid. Det är av denna anledning som romanifolk med sociologiska begrepp kategoriseras som ett *exit-society*, det vill säga, romanifolk har historiskt valt *exit* (utträde) framför *voice* (talan) i de lägen som man varit missnöjda med den aktuella politiken där man verkat.

Ytterligare en pilgrim vid namn Arnold von Harf har också omnämnt romanifolk under sin genomresa år 1497. Han skrev:

*”Vi begav oss till utkanterna. Många fattiga, svarta, nakna människor levde där. Deras boenden är små hem med tak täckta med vass; sammanlagt ungefär hundra familjer bor i dem. De kallas sujginer, kända i vårt land som hedningar från Egypten resande genom vårt land. De arbetar med många former av handel, till exempel, skomakande, lappande, och smide. Det var väldigt underligt att se ett städ rakt på golvet. En smed satt vid det på samma sätt som skräddare sitter och arbetar i vårt land. Nära honom, också på marken, satt hans fru, och hon spann så att det skulle bli eld mellan dem. Två par läderbälgar halvt begravna i marken vid elden låg bredvid dem. Då och då tar den spinnande kvinnan upp ett par bälgar från marken och arbetar med dem. Därmed rör sig en ström av luft längs med marken till elden så att smeden kan arbeta.”*¹⁸

Detta citat skiljer sig något från de andra i och med att von Harf verkar ha känt till romanifolk från sitt eget hemland i och med att han nämner att de är kända som ”hedningar från Egypten resande genom vårt land”. Med tanke på att citatet är från 1497 så är detta även helt logiskt. Vid denna tidpunkt hade romanifolk nämligen spridit sig över nästan hela Europa och mycket talar för att de alla härstammade från den plats i det tidigare Bysantinska riket som kallades Lilla Egypten.

Källor pekar mot att romanifolk började bege sig in i det katolska Europa i början av 1400-talet, troligtvis som ovan nämnt i samband med de framryckande turkiska härskarna. Under början av 1400-talet ledde Ottomanska imperiet flera krig och expanderade sitt ockuperade territorium till att inrymma Balkan, nuvarande Albanien, Makedonien, Serbien och Bosnien-Hercegovina. Samtidigt förslavades stora folkmassor av romanifolk och tartarer i Vallakiet och Moldavien (nuvarande Rumänien), från åtminstone år 1385 och framåt.¹⁹ Det var vid denna tid rådande norm att ta slavar under krig, och många andra folk utöver romanifolk förslavades, bland annat tartarer. Ett av de starkaste skälen till behovet av slavar var enligt historiker för att täcka arbetskraftsbristen på duktiga smeder.²⁰ Valakiet hade nämligen tidigare varit en stark ekonomisk region som lockade tyska hantverkare och smeder till sina städer. En stor del av handeln mellan det Byzantinska riket och det katolska Europa gick genom Valakiet. När området istället övergick till att bli ett gränsland och den ekonomiska aktiviteten i Europa, i och med turkarnas erövrande av dagens Turkiet, skiftade från regionen runt Konstantinopel till italienska städer såsom Genova och Venedig, så gav sig dessa tyska hantverkare av. Valakiet hade inget eget yrkeskunnigt folk och behövde romanifolk för sin hantverksskicklighet.

¹⁸ Romani Project A: 6.

¹⁹ Marushiakova & Popov 2009: 1.

²⁰ Marushiakova & Popov 2009: 3.

Det finns även uppgifter från Ungern som tyder på förekomsten av familjer med efternamnet "Cigan" kommit in i landet från 1370 och framåt. Överlag mottogs romanifolk väl i Ungern. De sågs som mycket eftertraktade beroende av sina kunskaper i metallurgi och vapentillverkning.²¹

Det är i denna veva som romanifolk troligen splittras upp, vilket reflekteras i den genetiska studien som jag redogjorde för tidigare. Om splittringen ägde rum för 24 generationer sedan som tidigast, så skulle den tid som romanifolk befunnit sig utanför Indien motsvara kanske tio generationer. Detta handlar om åtminstone 300 år. Med en så lång vistelse i det Bysantinska riket så var dåtidens romanifolk sannolikt lika rotade där, som Sveriges inhemska romanifolk - resandefolket - idag är i Sverige.

När turkar tog över regionen tvingades de som ej konverterade till islam att istället betala höga skatter. Detta kan vara en av orsakerna till varför romanifolk efter ca 300 år i det Bysantinska imperiet, plötsligt väljer att bege sig upp i det mindre bemedlade katolska Europa. Det finns inga motsvarande uppgifter om andra flyktingar av liknande slag. Inte heller av de tartarer som liksom romanifolk förslavades. De som begav sig av från Bysantinska riket reste i följe som ibland var flera hundra personer, som leddes av hövdingar som titulerade sig som "grevar", "hertigar" eller "voivodar", som var bättre klädda än de övriga, och som också hade jurisdiktion över sällskapen.²²

Historiker som studerat denna utvandring från Bysantinska riket till Europa har tenderat att tolka denna vandring som en simpel fortsättning på vandringen från Indien, som om det fanns en ursprunglig plan att ta sig till Europa. Detta är synnerligen långsökt med tanke på att romanifolk hade levt i omkring tio generationer i regionen utan att resa vidare. Historiker har även tenderat att tolka in sentida fördomar om romanifolk som kännetecknande för medeltida romanifolk. Därigenom har åsikten varit att romanifolk begav sig in i Europa utan målsättning att där bosätta sig och bli en del av samhället. Med tanke på hur romanifolk omnämns i Bysantinska riket ser jag ingen anledning att följa en sådan tolkning. Om romanifolk hade haft för vana att bege sig ut på dessa vandringar så måste man ställa frågan varför inte ett enda omnämnande finns i Europa före början av 1400-talet, trots att romanifolk befunnit sig i närområdet i 300 år?

Vandringen genomfördes systematiskt och med respekt för de inträdeslagar som gällde vid tidpunkten. Överallt där romanifolk drog fram presenterade man sig alltid som religiösa pilgrimer som tvingats på flykt för sin kristna tro. Historiker har tenderat att tolka detta som opportunistiskt, med tanke på att detta garanterade ett gästvänligt mottagande.²³ Enligt då rådande katolska normer så var städer man förpliktigad att ge pilgrimer som gästade städer och slott, mat, husrum och pengar. Det är inte otänkbart att detta faktiskt var ett opportunistiskt drag, men med tanke på den långa vistelsen i Bysantinska riket är det inte heller otänkbart att dåtidens romanifolk även sedan långt tidigare tagit till sig den kristna läran. Det ena utesluter inte det andra. En viktig detalj som inte skall missas i sammanhanget var att den som var pilgrim också garanterades en skattefri status.

²¹ Romani Project B: 3.

²² Romani Project B: 7.

²³ Romani Project B: 4.

Skrivna källor från tidigt 1400-tal visar att man det kristna Europa hedrade denna sed till en början. En ofta upprepad utsaga som romanifolk yttrade när de togs emot, var att de var ute på en sju år lång pilgrimsfärd, för att botgöra att de tidigare konverterat och övergivit den kristna läran, men nu önskade råda bot.

Europa vid denna tid var, för vissa stånd, ungefär som dagens EU och Schengen. Fri rörlighet rådde för pilgrimer under hela det område som utgjorde det Heliga Romerska Imperiet, som bestod av ett myller av små grevskap, hertigdömen och kungadömen. Alla med mer eller mindre överstatliga förpliktelser till Påven och Kejsaren. När romanifolk väl kommit in i det katolska Europa var det, liksom inom dagens Schengen, fritt fram att resa omkring.

Många historiker har här tolkat romanifolks kringflackande som ett tecken på marginalisering. Jag anser att detta är en knepig tolkning. Faktum är att dåtidens allmoge i hela Europa var livegen. De var helt bundna till den jord de var satta att sköta åt adelsståndet. Att i dessa tider beredas fri passage att resa, och samtidigt åtnjuta skattefrihet, var snarast ett privilegium som var ytterst få förunnat. Här bör också nämnas att pilgrimer för övrigt skulle leva helt egendomslösa, och ej skulle ägna sig åt någon typ av kommers, ett påbud som de resande följena knappast levde upp till. Allt pekar mot att det var just Kejsare Sigismund som utfärdade dessa resebrev åt det följande med romanifolk som anlände under kyrkomötet Konciliet i Konstanz, som pågick 1414-1418 i Lindau.²⁴

Genom att jämföra årtal för när europeiska städer för första gången tagit emot romanifolk så framstår ett mönster där rörelsen går i nordvästlig riktning upp från Grekland och via Tjeckien in i Tyskland. Därifrån vänder följena söderut.

De påträffas i Basel och Hessen 1414, i Zürich (Schweiz) 1418, i Forlì och Bologna (norra Italien) 1422. Samtidigt påträffas andra följerna som vänt västerut från Tyskland till Paris 1427. Den grupp som passerar den italienska staden Forlì år 1422 omnämns ha berättat att de hade sitt ursprung i Indien.²⁵ Detta är en ytterst intressant uppgift, för det pekar mot att dåtidens romanifolk, efter mer än 14 generationer utanför Indien, fortfarande hade ett kollektivt minne av ett indiskt ursprung.

I Strasbourg nämns att en grupp av "Zeyginger" nått staden år 1418. Det sades att dessa kom från Epirus, "kallat Lilla Egypten av vanligt folk", och att de hade "tillräckligt med pengar och skadade inte en fluga".²⁶ Vid denna tid, när romanifolk blivit kända i det katolska riket sedan tio år tillbaka så räckte det dock inte alltid att uppvisa resebrev utfärdade av kejsaren, provinsiella furstar eller kyrkan för att garanteras beskydd. Städerna litade inte på romanifolk och de hänvisades ofta att slå läger utanför stadsmurarna. Det förekommer även målande beskrivningar av de resandes mörka hy samt kvinnornas ringar i öronen, svarta kjolar, utsläppta hår och skicklighet i att spå i händer.²⁷ Rådande norm i Europa vid denna tid var att kvinnor hade håret i huckle eller bundet i flätor, varvid utsläppt hår betraktades som

²⁴ Romani Project B: 6.

²⁵ Lee 2009.

²⁶ Romani Project B: 3-4.

²⁷ Ibid.

nånting utländskt och exotiskt. Likaså var konsten att spå i händer inte laglig i Europa. Detta sågs som häxkonst och var i strid med den kristna läran.

År 1419 sker den första invandringen i Frankrike till staden Chatillon-en-Domves där de omnämns som "saracener" ledda av Hertig André av Lilla Egypten. En annan Hertig Andreas nådde Bryssel år 1420 med 100 följeslagare. Samma år i mars återfinns de i Deventer i nuvarande Nederländerna.²⁸

Det framstår som att det följe som leddes av en Greve Andreas och som passerade Bologna och Forlì 1422 kan vara den grupp som senare omtalas ha fått ett resebrev utfärdat av självaste Påven år 1422. Vissa historiker avfärdar dock detta som att rörde sig om en förfalskning.²⁹ Oavsett om Andreas och hans följe fick ett brev av Påven eller inte, så verkar de inte ha fortsatt söderut i dåvarande Italien, då det första kända påträffandet i det dåvarande syd-italienska riket Sicilien först skedde år 1485. Däremot når ett följe dåvarande Aragon i nutida Spanien år 1425.

De flesta historiker är överens om att alla de olika grupperingar som kom in i det katolska Europa i början på 1400-talet alla kom från samma utvandring från Epirus i nutida Grekland. En annan grupp omnämns senare ha lämnat Ungern efter 1423 och begett sig in i katolska Europa och nuvarande Tyskland. Dessa skiljer sig dock från den första gruppen genom att de inte uppger sig vara pilgrimer, samt att de inte säger sig komma från "Lilla Egypten" som är regel snarare än undantag för den första gruppen.³⁰ Denna grupp fick liksom den första ett resebrev utfärdat av Kejsare Sigismund år 1423 i staden Zips. Brevet är adresserat till Vojevod Ladislaus och lyder enligt följande.

"Vår trogne Ladislaus, *Gypsy Voivode*, och de som är beroende av honom, har mest ödmjukt bett Oss att visa dem Vår särskilda välvilja. Det glädjer Oss att höra deras respektfulla förfrågan, och inte neka dem brevet i fråga. När den nämnde Ladislaus och hans folk uppvisar sig i någon stad i Vårt imperie, vi rekommenderar att visa dem ditt förtroende till Oss. Du kommer ha råd att ge dem beskydd av vilket som helst slag, så att Voivode Ladislaus och *gypsierna*, hans undersåtar, kan stanna inom era murar utan att möta svårigheter. Skulle annat folk vara med dem, eller skulle några otureliga incidenter inträffa, då är det Vår önskan och Vi beordrar uttryckligen att bara Voivode Ladislaus exkluderande alla av er har rätt att straffa eller förvisa."

Den mytomspunna romska kungen Zindelo eller Zundl nämns även i detta sammanhang. Hans följe anses ha kommit in i Bayern år 1439.³¹

Allteftersom att anklagelser om ficktjuveri och spådom började sprida sig så förlorade de kringvandrande följenan sina pilgrimsrättigheter inom några år.³²

²⁸ Romani Project B: 5.

²⁹ Taylor 2014: 44

³⁰ Romani Project B: 6.

³¹ Grellman 1783: 115.

³² Romani Project B: 8.

Utöver resebrev från Kejsare Sigismund fick romanifolk även resedokument utfärdade av sekulära ledare såsom kungligheter och adelsmän för att garantera framfart inom och utanför det Heliga Romerska Imperiet.³³ Kartan visar romanifolks framfart inom det Heliga Romerska Imperiet i två vågor.

De tidigaste kända grupperna av romanifolk i Västeuropa kom från dagens Grekland via dagens Ungern och Tjeckien

När kringresande romanifolk haft sin närvaro i ungefär 60 år i det katolska Europa hade städerna tröttnat på att utge mat, husrum och pengar enligt pilgrimsk sed. Istället började man då regel ge mutor till de kringresande som anlände till städerna, om de lovade att ge sig av snabbt. Den tyska staden Bamberg skänkte till exempel år 1463 en stor summa pengar till ett sådant följe med villkoret att de gav sig av från staden inom en timme.³⁴ Därifrån eskalerade de fientliga stämningarna och istället för resebrev började man att utfärda inreseförbud och regelrätta deportationslagar. Den första av dessa utvisningar ägde rum i schweiziska Luzern år 1471. Detta är i det initiala skedet då europeisk antiziganism börjar att spridas i stor skala och vid denna tid kan man tänka sig att romanifolk levt minst två generationer i det katolska Europa. Om man tänker sig att en generation är räknat 30 år vill säga. 1400-talet, kan nog betraktas som en historisk guldålder för traditionellt resandeliv. Under detta århundradet kunde romanifolk resa omkring i stora delar av Europa relativt obehindrat, och välkomnades överallt där de drog fram. Det är först mot slutet av seklet som vindarna vänder, och 1500-talet blir sedan allt annat än välkomnande. I en tid då merparten av Europas befolkning levde i trädedom eller livegenskap, får man ändå tillstå och hålla i perspektivet att fritt kringresande inte var att betrakta som ett utanförskap i egentlig mening, det var då ett privilegium som i övrigt enbart tolererades för de högre stånden i dåtidens Europa.

³³ Romani Project B: 6.

³⁴ Romani Project B: 7-8.

För att svara på frågan varför romanifolk lämnade Bysantinska riket. Min tolkning, utifrån de källor som finns att tillgå, är att det i grunden, liksom för de tyska hantverkare som lämnade Valakiet i samband med turkarnas framfart in i Europa, var ett affärsmässigt beslut. De begav sig västerut, som jag ser det, med en väl genomtänkt affärsplan där de utgav sig att vara pilgrimer, vilket garanterade skattefrihet och fri rörelse, inom en region där konkurrensen om de tjänster som dåtidens romanifolk erbjöd var relativt låg. Att de hittat ett kryphål, som gav långtgående privilegier som var närmast sagt unika för den tiden, kan knappast ha varit enbart ett sammanträffande.

REFERENSER

- Angelov, D. & Saxby, M. (2010). *Power and Subversion in Byzantium: Papers from the Forty-third Spring Symposium of Byzantine Studies*. University of Birmingham
- Crowe, D. M. (2007). *A History of the Gypsies of Eastern Europe and Russia*. New York: St. Martin's.
- Clébert, J-P. 1967. *The Gypsies*. Harmondsworth: Penguin Books.
- Grellmann, Heinrich. 1783. *Die Ziguener. Historischer Versuch über die Lebensart und Verfassung: Sitten und Schicksale dieses Volkes in Europa, nebst ihrem Ursprung*. Gottingen: J. C. Dietrich.
- Kalaydjieva, L. & Bharti M. & Raphaele C. & Hua T. (2005). *A newly discovered founder population: the Roma/Gypsies*. In «BioEssays», vol. 27, no. 10, pp. 1084-1094.
- Lee, R. (2009). *A New Look at Our Romani Origins and Diaspora*. In «Romano Kopachi». Retrieved at 2015-03-02: <http://kopachi.com/articles/a-new-look-at-our-romani-origins-and-diaspora-by-ronald-lee/#more-32>
- Marushiakova, E. & Popov, V. (2009). *Gypsy Slavery in Wallachia and Moldavia*. In Kamusella, T. & Jaskulowski, K. (eds.). *Nationalisms Today*. Oxford: Peter Lang, pp. 89-124.
- Martínez-Cruz, B. & Mendizabal, I. & Harmant, C. & de Pablo, R. & Mihai, I. & Angelicheva, D. & Kouvatsi, A. & Makukh, H. & Netea, M. G. & Pamjav, H. & Zalán, A. & Tournev, I. & Marushiakova, E. & Popov, V. & Betranpetit, J. & Kalaydjieva, L. Quintana-Murci, L. & Comas, D. & the Genographic Consortium. (2015). *Origins, admixture and founder lineages in European Roma*. European Journal of Human Genetics. Macmillan Publishers Limited.
- Martínez-Cruz, B. & Mendizabal, I. & Harmant, C. & de Pablo, R. & Mihai, I. & Angelicheva, D. & Kouvatsi, A. & Makukh, H. & Netea, M. G. & Pamjav, H. & Zalán, A. & Tournev, I. & Marushiakova, E. & Popov, V. & Betranpetit, J. & Kalaydjieva, L. Quintana-Murci, L. & Comas, D. & the Genographic Consortium. (2020). *Sex-biased patterns shaped the genetic history of Roma*. Scientific Reports.
- Hancock, I. (2008). *On Romani Origins and Identity*. In «Romani Archives and Documentation Center» (RADOC). Retrieved at 2015-03-02: http://www.radoc.net/radoc.php?doc=art_b_history_origins&lang=en&articles=true
- Romani Project (eds.) (N.D. [A]). *From India to Europe*. University of Graz. Retrieved at 2015-05-25: http://romafacts.uni-graz.at/images/stories/pdf/1.0_india-europe.pdf
- Romani Project (eds.) (N.D. [B]). *Arrival in Europe*. University of Graz. Retrieved at 2015-05-25: http://romafacts.uni-graz.at/images/stories/pdf/2.0_arrival-europe.pdf
- Taylor, B. (2014). *Another Darkness, Another Dawn: A History of Gypsies, Roma and Travellers*. London: Reaktion Books Ltd.

Tattarinventeringen 1943 - 44

- Systematisk genomgång av inventeringen - Del 7

I detta nummer tänkte jag redovisa innehållen för Värmlands län, Älvsborgs län och Kalmar län. I det förra numret gick jag igenom tre mycket omfattande län men dessa tre som jag nu ska redovisa är också ganska omfattande. Vilka finns registrerade? Är de resande eller vilka som helst utanför samhället?

Värmlands län

Detta län utgör det tredje mest omfattande i hela inventeringen. Värmland gränsar till Norge och därmed finns många av dessa resandesläkter även på den norska sidan. Östmark är en av socknarna som bestod av en större andel resande. En notis i Svenska Dagbladet 1911 handlade om att "tattare" utan hemortsrätt i Östmark skulle utvisas från socknen.¹ Detta var efter en känd händelse som skapade rubriker detta år.

Under 1950-talet, då vindarna vände bort från rasbiologin och det skulle bevisas att "tattarna" eller resande inte var någon etnisk grupp, hävdade en forskare vid namn C-E. Måwe att resande i Östmark till stor del härstammade från finska grupper som anlänt på 1600-talet. Det är naturligtvis inte omöjligt att några resandesläkter bland alla sina anor kunde ha finska invandrare men antagligen kunde inte forskaren hitta detaljer om resten av ättlingarna i släktträden. Främst på grund av att dåtidens forskare trodde att vanlig kyrkboksforskning kunde avslöja resandes härstamning. Måwe skrev om hela Östmark socken och noterade de resande som flyttade in till socknen. Men att hävda att han specialiserat sig på resande är fel. En tidningsartikel från 1958 handlade om hans forskning men blev möjligtvis lite missvisande då det var skrivet: *"..ortens s.k. tattare har nämligen i stor utsträckning visat sig härstamma från gamla finska släkter, som flyttade in i socknen under 1600-talet."*² Det stämmer att vissa ur resandesläkter från Östmark blandat sig med skogsfinska släkter men då gäller det bara ingifte. Det skulle vara lika missvisande att rubricera att svenska kalderasha-släkter härstammar från bönder i Härryda socken, vilket vissa gör, men det säger ingenting om hur kalderash-gruppen har uppstått. Tittar man på de som i inventeringen uppges vara födda i Östmark hittar man anor till släkter som Lind, Wigart, Peter Nilsson, Roos, Palm, Qvick med mera. Med andra ord är det ett helt annat innehåll i dessa Östmarks-släkter än i det som C-E. Måwe målar upp. Alla 10 familjer som kopplas till Östmark i inventeringen stammar från dessa ovan nämnda resandesläkter. Forskaren Magnus Berg skriver i sin senaste bok att Måwe lånat en del material från inventeringen gällande Östmark, utan att lämna tillbaka det. Detta ska vara anledningen till varför det saknas 17 st blanketter ifrån Östmark i inventeringens nuvarande material.³

¹ Svenska Dagbladet 1911-07-11. *Sviter af Östmarksmordet- Tattarna utvisas.*

² Svenska Dagbladet 1958-05-22. *Gamla husförhöret fint socialt kontrollinstrument.* Osign.

³ Berg, Magnus. *Romanen och tatternen. Bilden av resandefolket i svensk skönlitteratur 1842 till 2018.* Sidorna 216-217.

En av de mest kända resande med Östmark- och Värmlandsanknytning torde vara Johan Fredrik Hedenberg (1869-1950) även kallad "Knivkungen". Han ansågs av många vara den skickligaste knivmakaren på sin tid. Han tillverkade även kammar och massor av andra föremål.⁴

Knivkungen fotograferad av Sigurd Bograng.⁵

Andra platser där folk anges vara födda, enligt inventeringens uppgifter, är Mangskog, Norra Råda, Brunskog och flera andra orter. Hot om bötfällning för hysande av "skojare" eller "tattare" utfärdades i grannsocknar till dessa platser under 1890-talet. Bland annat hölls en kommunalstämma under januari 1892 i Södra Råda som gällde åtgärder mot resande.⁶

Av Värmlands läns 178 familjer är 41 inte av resandesläkt eller oidentifierade. Av dessa 41 familjer/hushåll finns en familj som levt med resande men i övrigt är resten oidentifierade. Man kan urskilja att vissa har samma efternamn som andra utpekade resande. Ungefär 77% av länets familjer/hushåll utgörs av resande. Hur är det då med personräkning? Den ursprungliga statistiken uppger att det är 785 registrerade personer i länet om man inräknar de som kallas för "icke-tattare". Betydligt fler är dock ingifta än vad Socialstyrelsens ursprungliga statistik visar. Totalt utgörs Värmlands län av 630 stycken resande, 5 som levt med resande, 44 ingifta och 106 personer som kallas "tattare", men som med största sannolikhet inte är det. Med andra ord är inventeringen tydligt riktad mot resande i detta län.

⁴ Sebastian Casinge. *De resandes kulturarv*. Sidan 73.

⁵ Sidan 75 i *De resandes kulturarv*. Sebastian Casinge.

⁶ Fäderneslandet 1892-01-16. *Karlstad. Kommunalstämmoåtgärd mot "skojare"*.

Älvsborgs län

De flesta resandesläkter i detta län förekommer också i de angränsande länen som Bohuslän, Halland, Värmland o.s.v.

En som undersökt länet redan under 1940-talet var Bertil Pfannenstill. Han var sociolog och hävdade att "tattarna" var en social grupp, med andra ord att mer betrakta som en klass än en etnisk grupp. Pfannenstill fokuserade sin undersökning på Borås. En del av Pfannenstills kritik mot stämplingen av "tattare" var att det enligt honom råkade en inkonsekvens av omgivningen i dess kunskap om "tattare" och att gruppen skulle kunna ha uppstått på ett sätt som inte liknar en etnisk grupp.⁷

Pfannenstill hade dock för dålig kunskap om gruppen rent historiskt för att kunna beskriva hur stämplingen av "tattare" gick till. Jag ska demonstrera med min egen undersökning av de som var skrivna i Borås. För det första kan jag delvis ge Pfannenstill rätt, främst angående att definitionsproblem om vem som var "tattare" verkar ha existerat i Borås till viss del. Antagligen främst på grund av att det återigen har använts stämplor i stället för signaturer av uppgiftslämnarna. Precis som i fallet med Göteborgspolisens som jag skrev om i föregående nummer av Drabbrikan. Min erfarenhet av hur polismyndigheterna använde dessa stämplor är att icke-resande inte sällan "stämplades" som "tattare" när en sådan registreringsmetod tillämpats. Kan det vara på det viset att polisen då använt sig av andra källor i de fallen? Till exempel från andra arkiv där ryktesspridning bidragit till att icke-resande angivits till inventeringen? Fenomenet med dessa stämplingar lyfts i Martin Ericssons avhandling från 2015 och han kopplar då fenomenet med stämplor, i stället för signaturer, till att det fanns egna register som förts inom städerna.⁸ Möjligtvis med en större ryktesspridning. Man bör dock betona att de icke-resande som stämplades som "tattare" mycket väl kan ha varit från släkter som förekom i polisutredningar och som hade synliga kontakter med resande.. Så är fallet med Malmöpolisens inventering 1935 och Malmödelen i inventeringen 1943-44. Även där har stämplor använts istället för vanliga signaturer.

Totalt har Borås 39 familjer registrerade i inventeringen som "tattare". Av dem är antagligen 9 familjer inte av resandesläkt. Av de som är resande kan man se att de stämmer överens med ortstraditionerna i angränsande län från vilka många familjer flyttat in.⁹ Bertil Pfannenstill forskade inte i folklivsarkiven i de kringliggande orterna som stämplade uteslutande resande som "tattare" vilket gör att hans forskning visar brister. Jag tänker främst på Nordiska museets frågelistor som jag i tidigare nummer beskrivit men också Carl Martin Bergstrands folklivsforskning. Han saknade dessutom den kunskapen av släktforskning som klarlagts i nutid och för det ska Pfannenstill inte klandras.

Hela Älvsborgs län utgörs av 112 familjer varav 33 inte har identifierats som resande av mig. Av dessa 33 är 4 stycken av familjerna stämplade som "tattare" på grund av samma efternamn som kända resande. Räknar man personer kommer jag upp i 486 stycken om man inräknar "icke-tattare". Av dem är 339

⁷ Pfannenstill Bertil. Statsvetenskaplig tidskrifts Expedition. Lund. 1948. Vol 51 Nr 3. Sidan 237.

⁸ Ericsson Martin 2015. *Exkludering, assimilering eller utrotning?*

"Tattarfrågan" i svensk politik 1880-1955. Sidan 216.

⁹ Arvid Bergmans forskning. Nordiska museets frågelista.

stycken resande, 43 ingifta med resande, 14 registrerade på grund av efternamn och slutligen 90 troligen icke-resande som stämplats som "tattare". Även i detta län är resande en klar majoritet.

Kalmar län

Detta län utgörs av kända resandesläkter i Småland. En plats som särskilt märks i inventeringen är staden Vimmerby, vilken särskilt figurerade i tidningsartiklar som en stad med stark anknytning till resande. En artikel från 1906 med rubriken *"Tattarsta'n"* belyser den starka resandekopplingen till platsen:

*"Deras oroliga blod och deras yrke, hästbyteri, förde dem under somrarna omkring på aflägsna vägar och stågar, under det att Vimmerby under vintern blef deras högkvarter där de lefde i sträng släktsammanslutning och försörjde sig med fredlig timmerkörning."*¹⁰

Det figurerade även en myt om att Vimmerby hade fått sitt namn efter att resande uttryckt om sig själva *"Vi mårbytare.."*, och därmed namnet på staden. Detta får närmast betraktas som en myt.¹¹

Stockholms-Tidningen 1906 om Vimmerby. Foto: Kungliga biblioteket.

Vad som däremot inte är en myt är Vimmerbys långa historik med resande. Redan år 1725 nämns en "tartare" Hans Lind i Vimmerby dombok. Denne Lind förekommer sedan i passhandlingar på 1750-talet i Kalmar län.¹² Hans Lind och hans släktingar är förfäder till många av dagens resande.

Kalmar läns del av inventeringen består mestadels av resande och till en liten del av oidentifierade. I ett av fallen framgår det att en person haft samröre med "tattare".

Kalmar län består av 48 familjer/hushåll varav 4 inte är identifierade som resande. Räknar man personer kommer man upp i 176 resande, 19 ingifta och 13 identifierade som icke-resande. Hela 94% av den här delen i inventeringen har direkt med resande att göra, vilket pekar på att det här är ett av de tätaste "resandelänen" i inventeringen.

Arvid Bergman

¹⁰ Stockholms-Tidningen 1906-08-28. *"Tattarsta'n." En vaknande småländsk idyll.* Osign.

¹¹ Berg Magnus. *Romanen och tattaren. Bilden av resandefolket i svensk skönlitteratur 1842-2018.* Sidorna 46-47.

¹² Lindwall Bo. *Släktforskarnas årsbok 2005.* Hundfias anor. Sidan 50.

Vad är romanispråket?

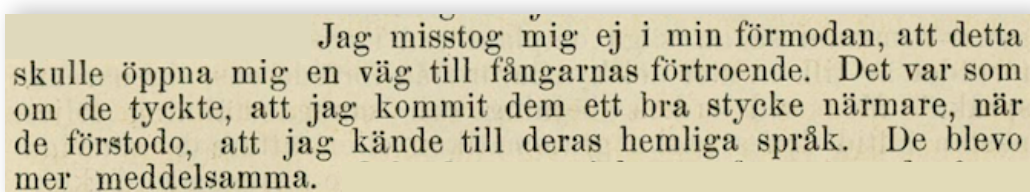
En artikel om hemliga språk från år 1910

Som jag återkommande skrivit är den romani som historiskt sett har talats och utvecklats i Sverige ett dåligt utforskat område. Den historiska dokumentation som finns kommer mestadels från fängelser. Många gånger har uppgiftslämnarna då inte heller själva varit resande, som ju var de som hade romani som modersmål. Utifrån äldre dokumentation och undersökningar formulerades tidigt, jag redan på 1800-talet, en uppfattning att "genuin" romani var utdöd. Man kunde alltså inte föreställa sig att språk var föränderliga utan tänkte sig nog snarare att språk var som stenstoder som stod emot tidens tand utan att ändras. Idag vet vi givetvis mycket mer om att alla språk förändras och alltid har gjort. Romani som historiskt sett har talats i Sverige är inget undantag. Men bland de förståsiggående som sedan fortsatt att forska på resande och vår svenska varietet av romani har fortsatt i samma spår, år efter år. I mångt och mycket har man bidragit till att cementera ett zigenarromantiskt och förlegat ovetenskapligt ställningstagande som gör gällande att endast kvarlevor från ett en gång talat språk finns kvar i slang och hemliga språk. Då i synnerhet de som används av kriminella på fängelser.

Denna gång tänkte jag titta närmre på artikeln Hemliga språk i Sverige, som publicerades i tidskriften Svenska landsmål ock svenskt folkliv år 1910. Då eftersom artikeln är en av de som bidragit till att synen på svensk romani inte är ett "genuint" romanispråk är det värt att belysa den, och se vad den faktiskt innehåller.

Tidskriften Svenska landsmål ock svenskt folkliv, som publicerade Palms artikel, grundades redan år 1878 och ges faktiskt ut än idag. Så förmodligen är den en av Sveriges äldsta kulturtidskrifter. Ämnen den tar upp rör svensk kulturhistoria, folklivsforskning och nordiska språk. Exempelvis skrivs om svenska dialekter, varifrån ord härstammar och hur de har utvecklats över tid. På ISOF:s hemsida ligger alla utgåvor från 1878 och till 1993 i pdf-format. De är väl värda ett besök!

Författare till den aktuella artikeln var prästen Herman Palm (1863-1942). Vid tiden runt sekelskiftet verkade han som fängelsepredikant vid Långholmens fängelse i Stockholm och i samtal med fångar, i synnerhet de från Stockholms "brottslingsvärld", märkte han att de ofta använde ord och uttryck som han inte förstod. Med tiden började han förstå vad orden betydde och började själv att använda dem när han talade med fångarna. Han lärde sig mer om deras hemliga språk och hoppades på att fångarna skulle få större förtroende för honom om han talade som dem.

Jag misstog mig ej i min förmodan, att detta skulle öppna mig en väg till fångarnas förtroende. Det var som om de tyckte, att jag kommit dem ett bra stycke närmare, när de förstodo, att jag kände till deras hemliga språk. De blevo mer meddelsamma.

Det hemliga språket skapade en slags samhörighet mellan honom och internerna, eller åtminstone upplevde Palm det så, trots att de hade olika bakgrund och levde på skilda sidor om fängelsets murar. Successivt utvecklades hans ordförråd och gav honom en bättre förståelse för såväl språket som människorna han talade med.

Genom språket fick Palm djupare insikter i fångarnas liv, vilket han menade hjälpte honom i det andliga arbetet och skriver *”Det hände till och med, att de utan särskild uppmaning från min sida berättade mig en hel del rörande såväl sitt språk som livet i allmänhet inom huvudstadens brottslingsvärld.”* Enligt honom gjorde det även skillnad för fångarna efter frigivning.

I artikeln tar Palm upp ”knackspråket”, som var ett kodspråk fångarna använde för att kommunicera. Deras knackningar i väggarna följde en morse-liknande koda. Även sotarnas hemliga yrkesspråk knopparemoj berörs av Palm, men han skriver att det visade sig vara väldigt svårt att få veta något av sotarna. De var oerhört hemlighetsfulla när det kom till sitt språk. Så främst handlar artikeln om fängelsespråket och baseras på hans erfarenheter, efterforskningar och egna slutsatser. Hans primära källa är de muntliga uppgifter från fångar på Långholmen. Av dem påstås några ha varit resande, vilket jag tar för sannolikt.

Fångarna kallade språket *månsing*, men Palm understryker att det egentligen är namnet på Västgötaknallarnas hemliga språk. De var kringresande handelsmän från Boråstrakten som förr i tiden reste kring och sålde varor från sin hemtrakt på marknader och i gårdar. De var alltså inte kriminellt belastade fängelsekunder utan handelsmän som såg ett behov i att kunna att kommunicera så att andra inte förstod. Förmodligen för att kunna göra bättre affärer. Fängelsespråket var en salig blandning av ord från slang, västgötaknallarnas månsing – och inte minst romani.

En ordlista presenteras med rubriken *månsing och rommani*. Totalt inrymmer den omkring 750 ord som har kodats så att läsaren kan se från vilket språk orden härrör, enligt Palm. Slang har kodats *sl*, västgötaknallarnas månsing *äm* (äldre månsing), fängelse-månsing *m* och romani *r*. Det sistnämnda ser ut att ha varit den största källan.

I sina undersökningar om språkets innehåll och ursprung lyfter Palm blicken utanför landets gränser. Han går igenom verk om ”främmande länders tjuvspråk” och nämner Italiens *gergo*, Spaniens *germania*, Rysslands *ofenskij*, Böhmens *hantýrka*, Frankrikes *argot des voleurs*, Storbritanniens *cant*, Hollands *kraamerslatyn*, Polens *szwargot*, Tysklands gauner-språk *rotwelsch*, Danmarks kjältringspråk *prælikvant* och det norska skojarpråket *rodi*. Palm skriver att influenser från tysk *rotvälska* har letat sig upp till Skandinavien *månsing* och romani. Hans teori är att det spridits via det danska språket *prælikvant*, som han menar är en nordlig gren av rotvälska, genom Skåne och vidare norrut. I grund och botten rör det sig om två, eller rentav flera, skilda språk som verkar ha tagit upp låneord lite kors och tvärs från varandra. I genomgången av det insamlade materialet noterar Palm att även knoparmojs har inlånade romaniord. Fast de har ”egendomligt nog” en helt annan betydelse än på originalspråket.

Artikeln ger också exempel på hur romani talas. Då i form av ett konstruerat samtal mellan två *tavringar*, som "tattare" eller resande kallas på fängelsespråket. Texten påstås ha godkänts av en *tavring* som har "genomvandrat större delen av Sverige". Detta är jag dock något tveksam till. Niels Vinding Dorphs *De jydske zigeunere og en rotvelsk ordbog* från 1837 innehåller ett exempel på hur danskt kjältringspråk talas. Detta har Palm utökat med en parallellöversättning till svensk romani. Då för att jämföra de två språken. Detta visar glasklart att romani och kjältringspråket är två helt skilda språk, och att Palm gjort översättningen till romani själv, utan någon romanitalares kontroll är för mig uppenbar. Men oavsett så är detta en väldigt bra metod för att jämföra de två språken. Även ordlistan innehåller en rad fraser, men det är oklart om de, och i så fall vilka, kommer från fångarna eller honom.

Dansk prævelikvant.	Svensk römmani.	Svensk översättning.
Tvis sköjerner præveler tesades.	Dy tavrigar rakkla.	Två tattare samtala.
A. Kvant deis, knasper!	A. Magdalå, rakklo!	A. God dag, kamrat!
P. Kvant deis, sibe-knasper!	P. Magdalå pre diro, rakklo!	P. God dag på dig, kamrat!
A. Minnoses tyrer, dinnoses er en prævelikvant?	A. Miro jönnar, diro kammars jek römmani-ratt?	A. Jag ser, att du är en (prävelikvant-) römmanitalande?
P. Sibe, knasper!	P. Ehe, rakklo!	P. Ja, kamrat!
A. Blår minnoses dit verbum!	A. Va lavar diro? ¹	A. Säg mig ditt namn!
P. Petter.	P. Petter.	P. Petter.
A. Hvor kimter dinnoses frataris?	A. Va kammar diro tradjan ifrån?	A. Varifrån kommer du?
P. Fra B.	P. Från B.	P. Från B.

Romanitexten ovan är i stort obegriplig och uppenbarligen skriven av någon som inte är romanitalare själv. Hälsningsfrasen *Magdalå* tenderar att vara ett rent påhitt och ingen resande skulle ens tänka kalla en annan resande för *rakklo* då det är oerhört nedsättande och kränkande att tilltala någon annan som 'drängen' och *icke-resande*. S(ch)önnar är en korrupt form av schunnar (hör). Frasen: Miro schönar... kan tolkas som; Jag hör du haver ett resande-blod. Romanitalare säger inte att man *har* utan att man *är av* romani-ratt. *Va lavar diro?* säger man inte. *Va karrar du/diro?* eller *Va buschar du/diro?* Säger man. Frasen *Va kammar diro tradjan ifrån* torde vara *Var hunkar du fonn?*

Palm drar en tydlig gräns mellan *månsing* och de både bofasta och kringresande svenska *tavringarnas* eller "tattarnas" romani. De är enligt honom två skilda språk. Romani har sina rötter i *sigenarspråket* och borde enligt Palm rätteligen kallas *tavringarnas rommani*.

utan tvivel oriktigt. De svenska tavringarnas rommani är sigenar-rommani så att säga omplanterad i svensk jordmån. Ord-förrådet är till en stor del kvarlevor från förfädernas, sigenarnas, språk.³ Men vid ordens böjning och sammanställning följes nästan alltid den svenska grammatiken eller rättare det slarviga vardagsspråkets grammatik, liksom i regel de flesta småord (konjunktioner, prepositioner etc.) ävensom hjälpvärben äro svenska.

I stycket är det lilla och knappt märkbara ordet *nästan* väldigt intressant. Då för att Palm ju faktiskt skriver att romanins grammatik inte är helt identisk med svenskans. Han skriver att *tavringarnas rommani* har småord, som är konjunktioner, prepositioner och liknande, från svenskan. Ursprungligen låg de så att säga inbakade i romanins böjningsändelser, men när språket successivt närmade sig de germanska språken tyska, norska och svenska tog man sådana "småord" och hjälpverb från dessa språk och i enlighet med dess grammatik. Överhuvudtaget inget konstigt i det.

Konstigt är istället Palms slutsatser om *tavringarnas rommani*. Han skriver "*om sigenar-rommani i Sverige äger jag ingen kännedom*" och refererar till Arvid Ulrichs artikel "*Ett ock annat ur sigenarspråket*" som publicerades i samma tidskrift föregående år. Palms *tavringarnas rommani* och Ulrichs *rommanespråket* är utan tvekan samma romani. Den romani som talats i landet sedan århundraden och då påverkats av och sammanflätats med svenskan – svensk romani.

Vad de båda menar med *sigenarspråket* är en varietet som tillhör den valakiska dialektgruppen. Dess talare levde i hundratals år med rumänska som huvudsakligt kontaktspråk och påverkades väldigt starkt av rumänskan. Talare av valakisk varieteter invandrade till Sverige i slutet av 1800-talet och de Palm och Ulrich åsyftar med begreppet *sigenare* var just valakiska romer, inte resande.

Det rör sig alltså om två vitt skilda romani-varieteter ur skilda dialektgrupper – den valakiska respektive den Nordvästeuropeiska. Den förra har en konservativ flekterande grammatik och mängder av rumänska låneord, den senare är sammanflätad med svenskans grammatik och har låneord från helt andra språk än rumänska. Trots de många gemensamma romaniorden anser varken Ulrich eller Palm att *sigenarspråket* är detsamma som svensk romani, vilket är fullt förståeligt.

Palm skriver att "*En stor del av månsingens ordförråd är hämtat från det s. k. rommani*". Romaniorden jämförs med de som finns upptecknade i Friedrich August Pott's och Franz Miklosich's klassiska 1800-talsverk om romani. Palms noterar att den svenska romanins ord är desamma som i Pott och Miklosich, endast grammatiken skilde.

beskrivits av Pott och Miklosich. De *tavringar*, med vilka jag haft att göra i fängelset och från vilka jag äger min kunskap om deras *rommani*, ha i allmänhet med en viss stolthet framhållit sin släktskap med *sigenarna* och velat göra gällande, att deras språk och *sigenarspråket* vore ett och detsamma. Detta är dock utan tvivel oriktigt.

Ändå bortser Palm plötsligt från det där med att *tavringarnas rommani* var *sigenar-rommani* som hade "*omplanterats i svensk jordmån*" och språket skulle vara "*kvarlevor från förfädernas, sigenarnas, språk*". Han avfärdar nämligen *tavringarnas* egna påståenden med orden: "*Detta är dock utan tvivel oriktigt*."

Följden av Palms resonemang är att *sigenarnas* ättlingar har upphört att vara *sigenare*, men hur detta har gått till och när det skett nämner han inte med ett ord. Och när allt kommer omkring är hans översättning av *tavring* både *sigenare* och *tattare*.

Intressant är att Palm också nämner att en *tavring* påstått att det finns flera dialekter av de svenska *tavringarnas rommani*. Dessutom skulle det röra sig om icke obetydlig skillnader mellan den romani som talades i de norra respektive de södra delarna av landet. Palm finner detta högst sannolikt och funderar över om det inte rentav är anledningen till olikheterna mellan hans egen och Ulrichs ordlista. I hans funderingar kring grunden till dialektolikheterna skriver han att han ser en del egendomligheter i

romanins böjningsformer och betoning. Tyvärr anger han inte vilka, men kopplar fenomenet till svenskans dialektala skillnader. Slutligen gissar han på att Nordsvensk romani också står närmare den norska romanin än den sydsvenska romanin.

Men med tanke på hur materialet i stort och i synnerhet meningarna på romani är skrivna har jag personligen svårt att tro att Palm haft kontakt så värst många naturlig romanitalande resande. I vart fall kan jag inte tänka mig att de skulle ha varit värst angelägna om att ge honom korrekt information. Än mindre tror jag på hans påstående att någon *tavring*, i bemärkelsen en naturligt romanitalande resande, skulle ha korrigerat hans text som någon slags lärare. Eventuellt kan Palm ha visat texten för någon som helt sonika kastade en blick på texten och bara sagt att det ser bra ut. Kanske även gett honom beröm. I så fall vore det inte första gången som resande driver med de som frågar om språket.

Utifrån artikeln, och givetvis Palms kall, tolkar jag det som att han ändå hade goda intentioner när han försökte sig på att utröna varifrån detta märkliga språk man talade på fängelset egentligen kom. Det var förmodligen av ren nyfikenhet han gav sig in i sina på sätt och vis ganska breda efterforskningar. Då de i sin tur var ställda utifrån hans språkliga förmågor så kan de inte förväntas vara alltför precisa. Att han inte var skolad i att analysera språk kan utläsas i vad han skriver. Att han riktade blicken utanför landets gränser är inte unikt inte på något sätt. Däremot anlade han ett bredare internationellt perspektiv än vad många andra verkar har gjort. Både före och efter honom. Hans jämförelser av romani med danskt kältringspråk är upplyftande, trots att Palms romani knappast kan anses vara genuin. Att två romanitalare kring sekelskiftet skulle tilltala varandra *rakklo*, som kan översättas till "dräng" eller "bondpojke", ser jag som en omöjlighet. Sådant skulle nämligen med största sannolikhet sluta i våldsamheter och att någon bragdes om livet, men sådant kan varken Palm eller de kåkfarare som inte var romanitalande resande förväntas veta.

I sammanhanget är det högst beklagligt att Palm har förbisett Smart och Croftons *The Dialect of the English Gypsies* (1875). Kanske kände han inte till verket eller så kunde han inte få tag i något exemplar av det? Vem vet? Men om han skulle ha läst deras studier på romani i Storbritannien, med jämförelser till turkisk romani från Paspatis *Études sur les Tchingahinés* (1870) och till tysk romani i Liebich *Die Zigeuner* (1863), så hade han fått stora bekymmer att avfärda *tavringars* hävdade släktskap till *sigenarna*. Att hävda att *tavringarnas rommani* endast är fragment av *sigenarspråket* hade sannolikt inte heller varit lika lätt för honom att göra om han läst om romanins utveckling i Storbritannien. För även där hade romanin under 1800-talet, på samma sätt som i Sverige, så att säga "omplanterats engelskspråkig jordmån". Enda skillnaden var att i Storbritannien var talarna fortfarande *sigenare* för det.

Eftersom texter som Palms här belysta artikel bidragit till en syn på resande och romani i Sverige som direkt eller underförstått gör gällande att de resande och svensk romani är någon slags anomali i förhållande till det genuint romska är de värda att rannsakas. I synnerhet då det måste belysas att spridda romaniord som inlånas i kåkjargong inte är detsamma som minoritetsspråket svensk romani.

Jon Pettersson

<i>Palms romani</i>	<i>Översättning</i>	<i>Motsvarande romaniord</i>	<i>Förstås på romani som</i>
balo	hår	bal	gris
bàssa	skälla	bascha	obegripligt el. svårbegripligt
bàsta	straffas	pagging	verb av år = att år'a
búdder	dörr	budar, buda	obegripligt el. svårbegripligt
do'a	det, där, den där, det där	dova	den, den där
dràbbropá	bok	drabbrepa	läsning
grányyss	häst	grassni (männ)	obegripligt el. svårbegripligt
kilopá	smörgås	schillmaro/killgås	obegripligt el. svårbegripligt
klisa-ski`ro	konstapel (vid ett fängelse)	klisa-skiro	fångvaktare (nyckel-polis)
ká'va	korg	korra	sak (kova)
mírák	sjuk	mijakk (dålig, elak, ond)	obegripligt el. svårbegripligt
nakkopa	snus	nakkepa	snus
pànderpá	nyckel	klising	panndrepa (låsnings)
pasch	50 öre (eg. En halv)	pasch	halv
pérá	mage	perr	obegripligt el. svårbegripligt
pi-ki'rrare	supare	pijepaskro	drick-görare
ràbblo	tidning	drabblo (läst)	obegripligt el. svårbegripligt
rakklo	en som kan tala rommani	rakklo	dräng, bond-pojk, (ej romanitalande)
ràtchtcha	natt	ratti (natt)	obegripligt el. svårbegripligt
ro'mmani	tavringarnas (tattarnas) språk	romani	
rubba	guld	rupp	silver
scháster	handbojor	sasster	järn, stål
scháster-vi`ring	armband	sasster-virani; järn-kedja	järnkedja
schástra	belägga med handbojor	sasstra	att boja någon
schâ`lla	gardist, soldat	scholla	att vissla
simmalá'	det som man vid byte ger emellan	simmalo	pant
skiro	beskyddare, väktare;	skiro	polis
snálá	girig	snalo	snål
stàdder-ki'rrare	affärsman (som handlar med förfälskade varor; motsatsen till bänster—kírrare)	staddra	obegripligt el. svårbegripligt
tàvring	(sigenare) tattare	tavring	resande
trátchtchoo	sanning	tchatcho (sann)	obegripligt el. svårbegripligt
tràdja	gå	tradja	åka, fara, köra, resa - inte att gå!
váling	fönster, spegel	vali	glas, fönster
vàschla	hand	vast (hand)	obegripligt el. svårbegripligt
vavárig	sådan	vaver, vavri (annan)	obegripligt el. svårbegripligt

Frantzwagner Sällskapet

Om oss

Vi stiftades 2013 i Helsingborg av ättlingar till Peter Frantzwagner/Frenswegener, som invandrade till Sverige via Danmark och Skåne under slutet på 1600-talet. Många av dagens resande, eller romanifolk, är på något sätt ättling till Frantzwagner och hans närmsta familj.

Vi verkar för att vi resande, såsom egen grupp inom den nationella minoriteten romer, ska ges möjlighet att åtnjuta våra språkliga och kulturella rättigheter. Rättigheter som vi har genom Europarådets ramkonvention om skydd för minoriteter, den Europeiska stadgan om landsdels- och minoritetsspråk samt den nationella minoritetslagstiftningen.

Vi verkar för att bevara och revitalisera det språkliga och kulturella arvet från våra förfäder.

Vi verkar för att bevara och sprida en nyanserad och rättvisande bild av vår historia.

Vi verkar för allas lika värde och mot diskriminering.

www.frantzwagner.org

Följ oss på Facebook! - [Facebook.com/frantzwagnerkettanepa](https://www.facebook.com/frantzwagnerkettanepa)

Vi är en öppen organisation och vi har två former av medlemsskap. Som ordinarie medlem innehar man rösträtt och är samtidigt förpliktad att delta i organisationens verksamhet aktivt, i enlighet med våra stadgar. Ansökan om ordinarie medlemsskap skickas till info@frantzwagner.org tillsammans med referenser samt en förklaring i på vilket sätt man kan verka inom organisationens verksamhet. Styrelsen behandlar ansökan och beslutar ensam om vem som antas såsom ordinarie medlem. För ordinarie medlem erfordras personuppgifter samt e-postadress. Uppgifterna behandlas enligt PUL. Medlemsavgift för ordinarie medlem är 100 kr per person och år. BG: 278-9972

Som stödmedlem saknar man förpliktelser att delta inom organisationens verksamhet, såväl som rösträtt. Ett stödmedlemskap kostar 100 kr per person, eller 200 kr per familj, och år. För stödmedlem behövs endast namn och e-postadress, för utskick per e-post. BG: 278-9972